

Egy birtokjogi per és Balmazújváros társadalma a 18-19. században

A dolgozat egy úrbérrendezésből kiinduló persorozat háttérének néhány lehetséges aspektusára próbál rávilágítani. Arra azonban, hogy az egész per felvázolásra kerüljön ebben az esetben nincs lehetőség,

ezért azt a magyarországi szakirodalomban rendhagyó módon próbálom röviden bemutatni. A köztörténet táblázatban való elhelyezését Hugh Rockoff alkalmazta a *The America's Economic Way of War* című munkájában.¹

1773	A Mária Terézia féle 1767-ben meghirdetett úrbérrendezés hivatalos okmánya ekkor készült el a településen. ²
1794-1797	A települést birtokló urak Andrássy István, majd Zsigmond fiú örökös nélkül hunynak el. Így fiskális felmérés kezdődik mindkét birtoktesten.
1798	Semsei Semsey András és családja kapta meg a területet, ahova be is költöznek.
1814	Meghal Semsey András, a birtok új tulajdonosa Lajos lesz. ³
1817-1820	Az első nagyobb per az úrbérrendezés kapcsán, a jobbágyság szerint ekkor igen nagy sérelmeket szenvedtek el. A földesúr ellenben a törvényre és az igazságos kiosztásra hivatkozik. ⁴
1837-1840	Az Országgyűlés kihirdeti az 1836-os VI. és X. törvényeket, melynek kapcsán a per újraindul. ⁵
1841	Korrekciónak hajtják végre a jobbágyság javára, ám az ítélet ellentmondásos lett. Az alperes fél így elégedetlennek érzi magát. ⁶
1854	Semsey Lajos végrendeletet ír, melyben csak azzal a kikötéssel adja át gyermekeinek, Andornak, Jenőnek és Lajosnak az örökségüket, ha azok hitbizománnyá alakítják a birtokukat. ⁷
1856	1853 nyomán újrazivsgálják a pert, ám ez nem módosított a felosztáson. Ugyanebben az évben meghal Semsey Lajos ⁸
1863	A hitbizománnyá alakítás megtörtént. Három hitbizomány: Andor: 11 276 719 n.öl (Balmazújváros) Lajos: 11 671 310 n.öl (Balmazújváros) Jenő: 6 952 333 n.öl (Balmazújváros) 4 571 600 n.öl (Buzinka, Hatkócz, Jászfalu) ⁹
1868	Új per kezdődik. ¹⁰
1891	Újabb nagyobb méretű korrekció zajlik ezúttal a legelők terén, mely a per végét jelenti. ¹¹

Az amerikai történész e megközelítése, annyiban segíti elő a gazdaságtörténettel foglalkozó kötet értelmezhetőségét, hogy az érdeklődő olvasó egy egyszerű áttekintést kap annak érdekében, hogy a gazdasági és köztörténeti dimenziók közötti váltást, ne a fő szövegben kelljen elvégeznie. Ott azonban

¹Hugh Rockoff: *America's Economic Way of war, War and the US Economy from the Spanish-American War to the Persian: Gulf War*, Cambridge University Press, 2012;

² MNL SZSZBML IV. A. 1. g. 1377. k. (online: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/balmaz-ujvaros-urbariuma> utolsó letöltés: 2013.09.22.)

³ Pozsonyi József: *Régi Magyar Családok, A semsei Semsey Család története*. Debrecen, 2002, 23.

⁴ BUM ÁLGy. 2001.2.1.

⁵ MNL HBML V607a/2

⁶ MNL HBML V 607a/2; BUM ÁLGy. Ir. 2001.2.1.

⁷ BUM Cs.I. 95.39.1

⁸ BUM Cs.I. 95.39.1/15

⁹ BUM Cs.I. 95.33.1/2-3

¹⁰ BUM ÁLGy. 2001.2.1.

¹¹ MNL HBML V607/d 6

egy makroszintről, míg jelen munka esetén egy mikroszintről beszélhetünk. Pont ezért szükséges a táblázat narrációját elvégezni.

Balmazújvároson 1773 és körülbelül 1891 között egy birtokjogi persorozat zajlott a helyi lakosok és a birtok nagyobbik részét tulajdonló Semsey család között. A vita tárgyáról később lesz szó, ám annyit mindenféleképpen érdemes megjegyezni, hogy a másfél évszázados játszma folyamatának következményei jelentős mértékben befolyásolták a lakosok életének mindennapjait, és ez a kapcsolat fordítva is fennáll. A kapcsolódási pontokat mind mentális, mind pedig materiális téren fontosnak tekintem. Előbbi tekintetében a frusztrációt lehet lényeges elemként kezelni. Minél több belső és külső konfliktus, vagy negatív folyamat zajlik le a területen, a földekért folytatott tusakodás annál fontosabb mindkét fél számára. Ha majd az olvasó az 1. ábra vizsgálatához ér, érdemes rátekinteni a szántók a többihez viszonyítva elhanyagolható mértékére. A vitafelek körülbelül 3,6 jobbágyteleknyi földért pereskednek ezen a téren. Ez a mennyiség fejenként (ha 1798-ban nézzük azokat a jobbágyokat, akiknek a források kategóriarendszere szerint több földjük van, mint fél telek) 0,017-nyi telek, mely egy helyen terült volna el. Az így visszakapott szántók véleményem szerint inkább a helyiek közérzetét javították volna, mint valós életkörülményeiket. Természetesen a kaszálók és a legelők esetében már komoly gazdasági mozgatórugókat feltételezhetünk. A népesség egy idő után nagymértékben növekszik, s nincsenek újabb elfoglalható területek, ezért a kényszer az állattartás oldaláról nő meg, mert a népesedési „növekedés mechanizmusának [...] folyamatosan alkalmazkodnia kell a környezeti feltételekhez.”¹² Ebben az esetben a feltételek adottak, csupán jogi korlátozások alatt álltak. Ezért a lakosoknak növekvő igényük van a környezetük irányába, melyet a perek folyamán szerettek volna érvényesíteni. A földesurak részéről, ez annyiban különbözik, hogy a piac kényszere miatt volt szükségük a földek megtartására. Végül is a tusakodás hátterében két erő látható, egyfelől a szántók tekintetében véleményem szerint inkább a presztízs a hajtóerő, míg utóbbiak (legelő és kaszáló) esetén a településen a kereskedelem és a természeti környezetben lezajló változások adják ugyanezt az energiát.

Az imént bemutatott gazdasági és eseménytörténeti dimenziók közötti kapcsolatot implicit módon maga az eseménytörténeti táblázat is bemutatja. A történet kezdetén az Andrássy család vezeti a birtokot. István és Zsigmond megosztva gazdálkodnak területeiken egészen halálukig, 1794-ig illetve 1797-ig. Akkor Balmazújváros visszaszállt az uralkodóra, ahonnan rövid úton a Semseyek semsei ágához került annak irányítási joga. Minkét oldal esetében nagy a kényszerítő erő akár a legkisebb földterület megszerzése érdekében is. Ez abból is érzékelhető, hogy az új perfelvételek gyakran valamilyen országos vagy regionális jogi-közigazgatási esemény hatására történtek. Más szóval a lakosok ahol csak tudtak, kapva kaptak az új lehetőségeken egy következő perfelvétel tekintetében. 1837-41-es per az 1836-os

¹² Massimo Livi Bacci: A világ népességének rövid története. Osiris Kiadó, 1999.41

törvények miatt volt lehetőség, az 1856-os per 1853-as úrbéri pátens miatt volt esély, az 1868-as egyfelől a kiegyezés miatt is lehetett, bár még valószínűbb, hogy az ez évben meghozott LIV. törvénycikk hatását láthatjuk lokális szinten.¹³

A köztörténet itt mégis azt a szerepet játssza, mint egy színházban az előadás, jól látható s úgy gondolom ebben az esetben is előre megírt. A színpad mögött azonban számos, a színpadról alig vagy egyáltalán nem látszó szál mozgatja a díszletet s a segédszemélyzet még említésre sem kerül. Most a mozgó szálak és a segédszemélyzet nem jelentenek mást, mint a településen hosszú távon lezajlott kulturális, gazdasági, társadalmi hatások összefonódott kötelét. A kötelnek ezúttal csak az egyik szálát, a társadalmat áll módomban bemutatni. A társadalom szerepe, amely nem maradhat érintetlenül a másik két szálától sem, nagyobb kontúrokat kell kapjon módszertani és terjedelmi okok miatt. A történet színtere nem kevésbé élénk szereplője a történetnek, mint mondjuk a Semsey család, vagy a lakosok.

A környezet

Balmazújváros az Alföld keleti részén fekszik. A korszak különösen jó arra, hogy az első és második katonai felméréseket felidézve egy használható tájkép születhessen a vizsgálódó fejében. Két térkép folyamatában mutatja be a környezet változását. Számomra a legfeltűnőbb, hogy az első felmérésen, az észak felé haladók egy nagy kiterjedésű láppal találkozhattak, mely a később keletkezett abroszon már csak árnyéka önmagának. Helyette a szántóföldek és a legelők színei mutatják az emberi beavatkozást, melyet néha meg-megtör egy mesterséges vízfelület. Észak-keletre Hajdúböszörmény terül el nem sokkal messzebb, mint Balmazújváros legtávolabbi tanyái. Keleti irányban, de délebbre és távolabb fekszik ennél Debrecen. A két település közötti távolság nem lehetett több 30 kilométernél. Déli irányba az előzőektől semmiképpen sem kiugró távolságban Hajdúszoboszló és földjei határolják Balmazújvárost. A nyugatról közlekedők ellenben egy sokkal barátságosabb képpel találkozhattak. A Hortobágy mocsaras-lápos látképe az, amiben a falu határát elhagyó utazó részesülhetett.¹⁴ Amikor az Andrássy család két tagja 3 év különbséggel elhalálozott, a fiskális összeírást végző személyek által bontakozik ki, hogy mi módon ágyazódott be Balmazújváros a környezetébe a kor emberének szemében. Egy forrásközlés szerint „Balmaz-Újváros [...] Szabolcs Vármegyében fekszik Nagy-Váradtól 12 órányira Püspökladány kamarai helységtől pedig 4 órányira”¹⁵ Sajnálatos módon a forrásközlő elfelejtett néhány egyéb adatot is leírni, mert a forrás eredeti párjában ott szerepel az is, hogy Debrecentől egy pihenőre, Tokajtól pedig 7 mérföldnyire fekszik.¹⁶ Ebből is látszik, hogy Balmazújváros szorosan betagozódott a Debrecen

¹³ 1868/LIV törvénycikk. a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában. (<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5376> utolsó letöltés: 2014. 06.014)

¹⁴ I. és II. katonai felmérések ide vonatkozó részei alapján.

¹⁵ A forrás egyébként egy-két esetet leszámítva használható adatokat tartalmaz. Ifj. Varga Antal:1984. 161-175.

¹⁶ Urbaria et Conscriptiones UC :202 :19., UC: 202: 16;

vonzáskörzetét alkotó települések hálózatába.¹⁷ Nem gondolom, hogy ez bármiképpen cáfolható lenne, mégis van egy másik kép, melyet ugyanez a forrás ad, csak hogy egy kicsit eltérő módon mutatja be a lokális városhierarchiát, illetve a városok lakóinak egymáshoz fűződő viszonyát. Egy adott lakóhelyen mindig is jelentős értéket képviseltek a kocsmák. Jelen esetben nem kevesebb, mint 8 vendéglátóhelyről van szó.

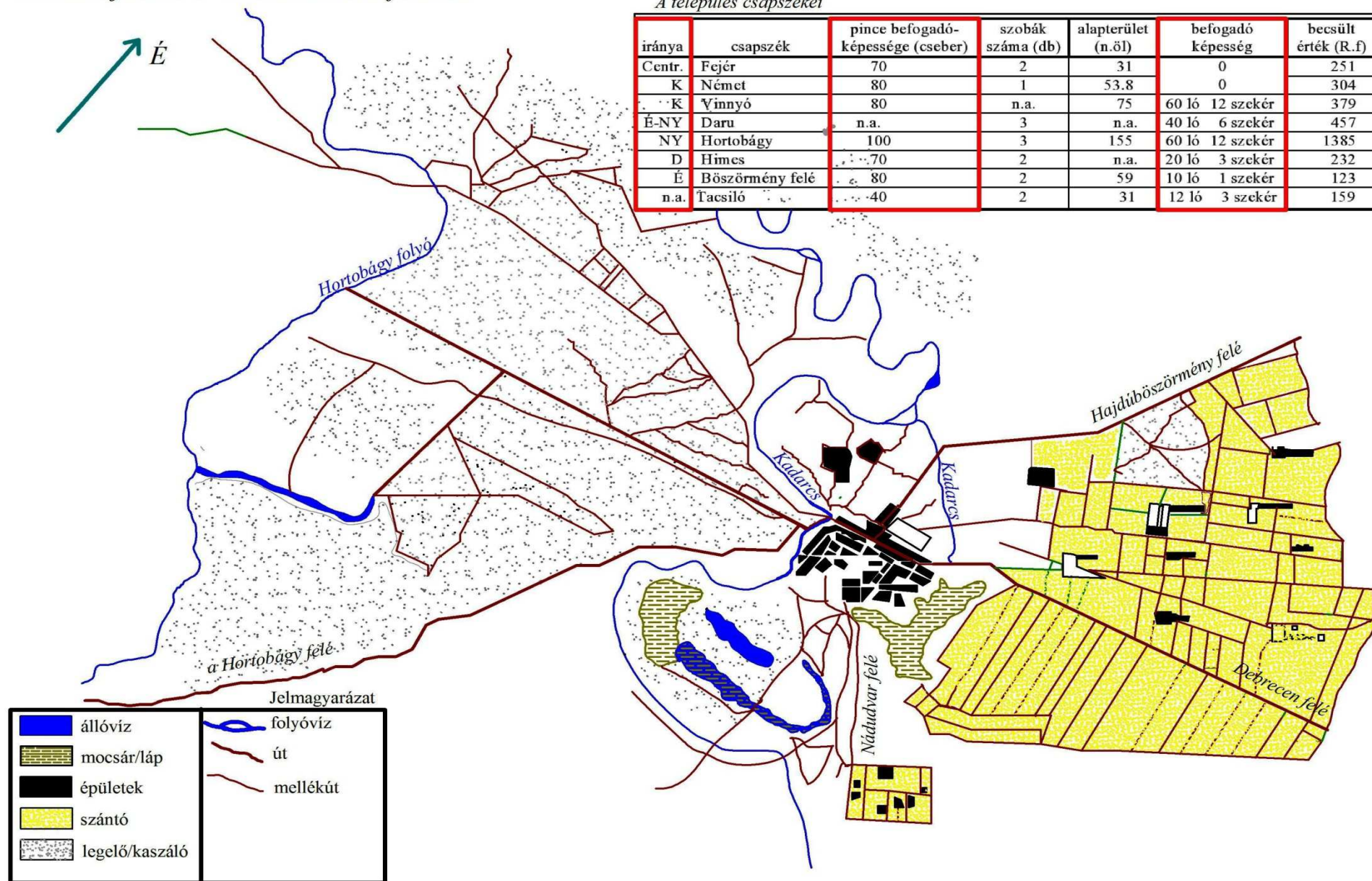
Az összeírók feljegyezték a csapszékek nevét, a pincéjük kereskedelmi szempontból hasznos űrtartalmát, az alapterületüket, illetve az istálló és a szekérszín befogadó képességüket. A legtöbb esetben pedig meghatározásra került az épület értéke és elhelyezkedése is.¹⁸ Ezek mind igen fontos információk, melyek közül mégsem lehet itt mindet felhasználni, hiszen ekkor a képlet túlságosan soktényezősé válna, az eredmény lényegesebb részletezése nélkül. Valószínűleg már ekkor is mérlegelték a befektetések és bevételek arányát, azaz gazdaságilag racionálisan viselkedtek. Így az olyan adatok, mint hogy mekkora a pince hasznos űrtartalma, mennyi lovat és szekeret képes befogadni a csapszék, vagy milyen értékűnek és állapotúnak mérték fel az objektumot, megmutathatják a vendéglátó egységek kihasználtságának hierarchiáját. Itt még az sem számít, ha esetleg az értékbecslésnél felverték az árakat, hogy a birtok értékesebbnek látszon, hiszen a név és valós érték közötti különbség így is alighanem arányos egymással.

A térkép és a rajta szereplő adatok segítségével annak ellenére, hogy a csapszékek pontos helye ismeretlen, jól kivehető, hogy a legnagyobb értékű és befogadóképességű csapszékek a Hortobágy–Debrecen vonalon helyezkednek el. E mellett az is megfigyelhető, hogy a délre vezető úton a jelentéktelenebb kocsmák kaptak helyet, vagyis Hajdúböszörménnyel nem volt olyan szoros a kapcsolat. A vendéglátó egységek jól tükrözik, hogy Balmazújváros milyen irányú átmenő forgalmat bonyolíthatott le ekkor, hiszen kevésbé feltételezhető a közel kétszáz jobbágy családról az ekkora mennyiségű alkohol elfogyasztása, és a szekérállások befogadóképessége is egészen másra utal. Alátámasztani látszik még e gondolatokért az is, hogy bár az épületek többségén a feljegyzést készítő szóvá tett valamilyen hibát, azok használhatóak voltak, kivéve az utolsót, ami romosan állt, illetve a Vinnyó csapszék szekérállását, mely néhány éve ekkor már leégett. A használaton kívüli épületek kiemelésre kerültek, ezért úgy gondolom a többi legalábbis működőképes volt.

¹⁷ Kövér György Tiszaeszlári drámájának elején források segítségével bemutatja, mennyi időt vett igénybe eljutni a szomszédos településekre. Az író által felhasznált forrásközleményben jelen település is szerepel, így az 1782-85-ös állapotokat lehetőségem nyílt bemutatni. Szabolcs megye katonai összeírói szerint Hortobágy 4, (Tisza)Csege 8, Polgár 10, Hortobágyi csárda 3, (Hajdú)Nánás 7, (Hajdú)Böszörmény 3,5 óra távolságban van gyalog. Pók Judit:1992. 15. Kövér György: 2011, 15-17

¹⁸ Ezek mind igen fontos információk, melyek közül mégsem lehet itt mindet felhasználni, hiszen ekkor a képlet túlságosan soktényezősé válna, az eredmény lényegesebb részletezése nélkül.

Balmazújváros a 19. század első felében

Vinnyó esetében ez azért is fontos, mert egy viszonylag nagy értékű beruházás szükségességét a feljegyző is sürgeti: „Hozzá tartozott [a Vinnyó csapszékhez...] egy [...] szekérállás [...] amelynek tényleges felépítése elkerülhetetlen volna. Az újraépítendő szekérállás[...] újraépítése 1492 rajnai forint és 37 krajcár volna”.¹⁹ Lényeges megemlíteni, hogy a településen nem haladt át fontosabb út a korszakban. Ez megkérdőjelezheti, bár meg is erősítheti a lokális városhierarchiáról felállított elméletemet, amennyiben a falu a „fő út” egyik pihenőállomásaként szolgált. Mégis zavaró, hogy a források nem árulkodnak a csapszékbevételeiről vagy egyéb olyan dolgokról, amik azt mutatnák, hogy az épületek jó kihasználtsággal működtek. Az ily módon megkonstruált térszerkezet, amiben Balmazújváros kapta a központi helyet, csupán az egyik lehetséges módja a környező településekkel kiépült kapcsolatháló jellemzésének. Ezek szerint egy nyugatról keletre vagy keletről nyugatra tartó forgalom egyik megállójaként sejlik fel a község, melyhez képest az északi és déli kapcsolatok sokkal jelentéktelenebbek. Ugyanakkor nem állítom, hogy Balmazújváros akkoriban bármilyen központi szerepkört is betöltött volna. Beluszky Pál az egész nagytájat átfogó vizsgálatai alapján – a település, alföldi viszonylatban – nem rendelkezett a 18–19. század folyamán kiemelkedő funkcióval.²⁰

A látképéhez tartozik a Kadarcs folyása is, melynek szerepe a per egyik fejezetében jelentőssé válik. Több adat is árulkodik arról, hogy ez az ér áradásaival többször kárt tett a helyi mezőgazdaságban.²¹ Ahogy azt sem szabad elhanyagolni, hogy sok nádas és bozótos határolta körül Balmazújvárost. A „határolja” kifejezés itt azért félrevezető, mert a korban az épületek és utak szövete leginkább egy patkóra hasonlított, melynek szárai között helyezkedik el egy központi tér – amit hol névvel illetnek (Nagy Szék), hol nem is ábrázolnak, hol pedig lápos-nádas területként, esetleg legelőnek tüntetnek fel – ami a két említett térkép szerint lassan teret veszített a lakossággal szemben.²² Még hozzá úgy, hogy a patkó szárai a falu keblébe zárták e részt, s még igen sokáig beépítetlen maradt. Ahogy egy későbbi képeslap is demonstrálja, mint egy beépítetlen piac, és központi tér játszott szerepet a lakosság életében. A piactér szélére épült a település négy vallási épületéből három. A katolikus és magyar református templomok s majd később a zsinagóga is.

¹⁹ Ifj. Varga Antal: 1985.158.

²⁰ Beluszky Pál: 2001. 178. 209.

²¹ Bár Réthly Lajos csupán egyszer említette meg ezt a jelenséget forrásgyűjteményében, a periratokban és a fiskális összeírásokban sokszor szerepelnek olyan kifejezések, melyek gyakori ár és belvízre engednek következtetni.

²² I. és II. Katonai felmérés alapján. (archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.html, utolsó letöltés: 2013. 08. 20) Első Katonai Felmérés: Magyarország. Arcanum Kiadó, 2004.

1. kép Balmazújváros Piac tér 19.–20. század fordulóján²³

Visszakanyarodva a 18. század végére, a nádas mindenképpen jelen volt a balmazújvárosiak életében, ami közrejátszhat abban, hogy a per során komoly ütközőpontként szerepelt ez az ügy. A nádas területét a parasztok 1870-ben kicsivel többre, mint 308,5 holdásra becsülték, melyen számításaik szerint évente 104 348 kéve nád terem.²⁴ Ennek ismeretében a nádlás jogának birtoklása még érthetőbbé válik a per folyamán, hiszen a lokális földrajzi-gazdasági körülmények között kifelé terjeszkedni képtelen népesség az elérhető belső javak minél nagyobb százalékának megszerzésére törekedett.

Persze nem csak a lápot mint talajtípust, illetve környezetet kell itt említeni. Balmazújvárost nyugatról „Folyók holocén ártéri képződményei” keletről pedig a „Nyírség talpazata és egyéb ármentes pleisztocén térszínfoltok” veszik körül.²⁵ A két különböző mezőgazdasági művelést megengedő talajtípust a Kadarcs folyása választja el. Ehhez képest a szántóföldi termelés a talajtípusnak megfelelően az árvíztől jobban védett keleti oldalán történt a határnak. A szántóföldek tekintetében több forrást is fel lehet használni. Ha a jelen kor lakosainak teszik fel a kérdést, a települést körülvevő föld milyenségéről, a válasz mindenképpen kedvező lesz. Ez a 18. század utolsó és a 19. század első fele között – érthető okokból – egészen máshogy történt. A föld milyenségéről több adatot is elárulnak a források, bár a perszereplő

²³BUM 86.29.1 A legközelebb a katolikus templom, a háttérben a Semsey Kastély és a hozzá tartozó épületek látszanak (Online elérhető: http://www.lmvk.hu/index.php?option=com_phocagallery&view=category&id=25:varoskepek&Itemid=152 utolsó letöltés: 2013. 09.24)

²⁴BUM ÁLGY. 2001.2.1.

²⁵Mendöl: 1940. 12.

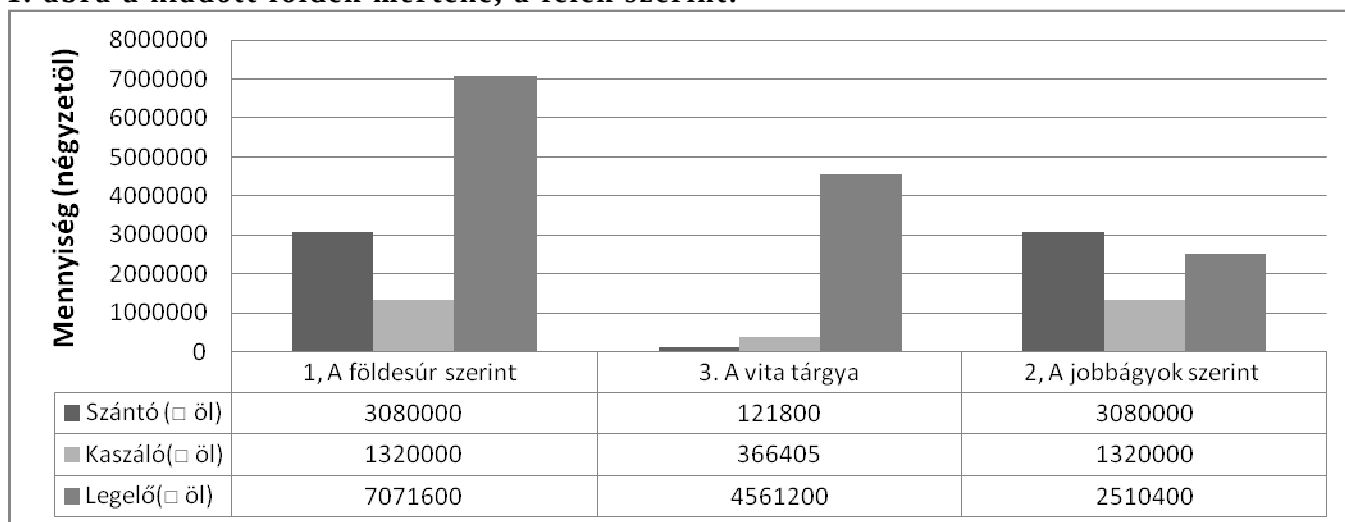
válogatja, ki milyennek véli a föld minőségét. A fiskális összeírók szerint a föld minősége első osztályú, búzából hármat, zabból, rozsból és árpából négyet ad vissza.²⁶ Mely számok alulmúlják Wellman Imre számításait (4,—4,5) az egész országra vonatkozóan.²⁷ A jobbágyok és a földesúr vitájának tükrében a kép mégsem ennyire egyszerű. Egy vita hevében, annak érdekében, hogy a lehető legjobb pozícióba kerüljenek a felek nyilvánvalóan történtek torzítások. A jobbágyok először 1600 négyzetölben szerették volna megkapni a holdakat, ami azonban megghiúsult. A szántók minőségéről ezek után kezdtek el termésátlagok útján beszélni, nyolcszoros és négyszeres termésű földeket emlegettek, ami alapján az feltételezhető, hogy a földek minősége lokális szinten eltért. A földesurak (akik ekkor már a Semseyek) a törvényben meghatározott módon képzeltek a minőségi meghatározást, azaz véleményük szerint egyazon kategóriába esett az összes szántó. A legelők esetében is hasonló álláspontok fogalmazódtak meg. Itt az egy kaszálón nőtt széna mennyisége fölött zajlott a vita. Egy kaszáló réten „egy szekér” széna volt a norma, melyet, mindkét fél a saját igaza szerint értékelt. A jobbágyok szerint itt sem lehet általánosan első osztályúnak tekinteni a kaszálók minőségét, egyes helyeken előnyös évben is jó, ha fél szekér széna termett. A Semseyek szerint a környék összes kaszálója első osztályú, s ezért a földek jó helyen és megfelelő mértékben lettek kiosztva. A harmadik földtípus, amelyet itt említeni kell, a legelők. A település körül számos csorda és nyáj legelhetett a tárgyalt időszakban. A források egyértelműen közlik, hogy a juhok és a szarvasmarhák jelentős értéket képviseltek a földesurak és a jobbágyok számára is.²⁸ Mivel mindkét állatfaj igen nagy kedvvel fogyasztja a legelők fűvét, ennek fontossága talán a korábbi földtípusokénál is nagyobb. A jobbágyok itt arra tettek panaszt, hogy az általuk kapott rész amellet, hogy sokkal kisebb az eredeti méreteinél, még sok helyen szikes is, s ami maradt annak egy részén a Kadarcs folyik. Ráadásul a földesúr nem veszi figyelembe, hogy az nem közös, hanem közlegelő. A két fél álláspontját az említett kérdésekben a 1. ábra hivatott illusztrálni.

²⁶ Ifj. Varga Antal: 1984. 169; u.ő: 1985. 159.

²⁷ Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete története, honfoglalástól a 20. század közepéig, Aula Kiadó, 1997. 187.

²⁸ Az 1794-97-es feljegyzések szerint a településen élő állatok száma: Tehén: 2323, Borjú: 1262, Bika: 16, Ökör: 10, Juh: 2895, Ló: 868; Andrassy Zsigmond uradalmában pedig: Tehén: 484 Borjú 690, Ökör: 32. Ez az adatsor bár már gazdasági háttér kategóriába tartozik, rálátást enged arra a legelők és a rétek milyen mértékben számítottak a lakosok számára. Továbbá hasznos képet fest a lakosság hússal való ellátottságáról. 169-170, 159-160; Ifj Varga Antal: 1984. 159-160. u.ő.: 1985. 169-171.

1. ábra a kiadott földek mértéke, a felek szerint.²⁹

Azt hogy valóban kinek volt igaza a földek mennyiségének, használatának és milyenségének terén, se lehetősége, se helye nincs e dolgozatnak kideríteni. Mindkét fél mögött ott állnak a gazdasági érdekek, s ugyanúgy mindkettő nyakában ott van a természet szorítása. Az állítások ugyanannyira lehetnek igazak, mint amennyire hamisak, s olyan szubjektívek, mint amennyire „objektívek”.

Időjárás és munka

A viszonylag kevés kivételt leszámítva a település lakossága mezőgazdaságban dolgozott. A református iskolák naplóiba feljegyzésre került egyes tanulók szüleinek foglalkozása, illetve a 19. század közepétől már a házassági és a születési anyakönyvek is tartalmazzak ilyen jellegű adatokat. A mezőgazdasági túlsúlyt jól mutatja, hogy az adott forrásanyag kategóriaosztályán belül az elsős magyar diákok szülei közül még 1898-ban is 60–70 százalékos volt a mezőgazdaságból élők aránya. A másik nagyobb kategória a cselédség, mely körülbelül 20 százalék volt, igaz ez évenként sokkal nagyobb kilengést mutatott. A németek esetében ugyanezen foglalkozási körök 75–85 százalék illetve 5–10 százalékot tettek ki. Az iparosok, tanítók és egyéb kategóriába tartozók sokszor az 5 százalékot sem érték el a forrásokban.³⁰ A mezőgazdasági kötöttségük miatt életüket (és a pert is) nagyban befolyásolta az időjárás, amit a térhez hasonlóan, „háttérszereplőként” kell kezelni. A fejezetcímben azért lehetséges összekapcsolni a két egymás mellé ritkán kerülő fogalmat, mert úgy gondolom, hogy egy jellemzően mezőgazdaságból élő népesség számára az időjárástól nagyban függnének a munkafolyamatok és így a mindennapok. A hétköznapiakra még a mai infrastrukturális körülmények között is jelentős hatással lehetnek a természeti anomáliák, melyek a szállítási nehézségekkel terhelt korszakokban még inkább közrejátszottak a lakosok életében.

²⁹ BUM ÁLGY 2001.2.1.

³⁰ TtREL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek I. 28c 44.

Az időjárás tekintetében sajnálatos módon nincsenek lokális adatok. A település, ahogy említettem, közel helyezkedik el Debrecenhez, ahol ellenben számos feljegyzés készült a természeti eseményekről. A környező településekről szóló forrásokat mégsem tartottam elegendőnek. Az időjárási összefüggések miatt egy adott területet nem lehet anélkül vizsgálni, hogy a nyitás egyre nagyobb és nagyobb egységek felé ne történjen meg, és fordítva. Ebben az esetben az egységeket, a kor szereplői határozták meg azzal, hogy a feljegyzéseiket mindig egy adott városhoz, megyéhez, tájhoz vagy országhoz kötötték.

Az 2. ábrán láthatóak Balmazújváros szűkebb és tágabb környezetének időjárási és természeti csapásai, melyek az említett módon befolyásolhatták a település lakóinak életét. A három léptékhez valójában egy negyedik (amely még mindig nem a végső) szint is társulhatna: Európa éghajlatának változásai.³¹ Ezt ebben az esetben mégsem tartottam olyan lényegesnek, hogy tovább bonyolítsam vele, az ábrát. A vizsgált időszakon belül a szemtanúk által 82 feljegyzés készült valamilyen kedvezőtlen hatásról, melyek az esetek túlnyomó többségében egy-egy különálló évet jelképeznek a vizsgált 133 évből a település szűkebb és tágabb környezetében. További 23 feljegyzés készült Magyarországról, ami már nagyobb arányban esik egybe a 3. és a 2. halmaz elemeinek időfaktorával. A különböző károk kétségtelenül kihatottak a lakosok életének mindennapjaira, hiszen ezek határozták meg az élelmiszerárakat, a kereskedelmi kapcsolatokat, sőt a munkaerő piacba is beleszólásuk volt. Bár az adatok szűkösek, mégis megfigyelhető, hogy rossz idő esetén az árak felszöktek, hiszen az eladható áru mennyisége minimálisra csökkent. Ellenkező esetben az árak normalizálódhattak, igaz az is előfordulhatott, mint 1792-ben, hogy a gabona akkora hozamot produkált, aminek eredményeként az árak oly mértékben leszálltak, hogy az észak-magyarországi aratók nem érkeztek meg Debrecen környékére.³² Annak köszönhetően, hogy a halmazok elemei elsősorban kvalitatív forrásokat jelölnek, trend kialakításával nem próbálkozhattam. S ez talán jobban is tükrözi a kortársak szemléletmódját. Az időjárási ábrából kimaradt évek során nem tapasztaltak számottevő károkat.

A társadalom

Egy társadalomszerkezetet többféleképpen is megkonstruálhat egy kutató a nélkül, hogy azok egymást érvénytelenítenék. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a település lakosságának többdimenziós képét. Különösen nagy hangsúlyt fektetve a társadalmi demográfiai és kulturális keretekre. A 3. ábra Balmazújváros település népesedését mutatja 1750-től a 19. század végéig. A 150 év magába

³¹ Rácz Lajos szerint Európa szerte 18. század elején felmelegedés köszöntött be a korábbi időszakokhoz képest, ami a közép-európai vonatkozásban a következőt jelentette: "Az 1730-as évektől kezdődően –akárcsak az 1901–1960 közötti referencia-időszakban – egészen a 19. századba nyúlóan a nyarak kivételével minden évszak hűvös-hideg és többnyire meglehetősen száraz maradt" Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. Természettörténelem 1. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2008. 199.

³² Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800, Akadémia Kiadó, Budapest, 1970. 393-394.

foglalja a pert s annak előzményeit is, ami alatt hatalmas mértékben megnőtt a lakosság lélekszáma, – ami önmagában generálta a lakosság kényszerét a per folyamán. Ahogy látható az ábra több lehetőséget is bemutat arra, hogy mekkora lehetett egy adott időszakon belül a lakosok száma; - míg más gráfok, a népszámlálások, anyakönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek és egyéb összeírások adatait jelölik. Mielőtt belekezdenék a grafikon bővebb tárgyalásába, ki kell emelnem, hogy a források a katolikus lakosságot tekintve hiányosak. Bár sikerült elérnem a különböző anyakönyveket, azokban nem került feljegyzésre a felekezet taglétszáma.

A mezőgazdaság és a mindennapi megélhetés szempontjából negatív időjárási események Balmazújváros Környezetében (1767-1900)

Magyarország		
1767f-a-j	Tágabb környezet	
1769szár		
1773sz	A1767a	Hort1830a
1775f-a		
1778ism.	T1775a	Szat1833szár
1780f-a-szár	A1775sz	Szat1835b1-b2-f-k
1782s	Szat1777s	Szab1835b1-b2-f-k
1785f	Szat1778s	Szat1836szár
1794szár	B1788e	Szab1836szár-sz
1799f	Szat1782f-sz-s	Szab1839e
1803f	B1782s	H1842e
1808k	Hort1783s.	A1846a-szár
1812f	Szat1784j-a	B1847s
1813ism.	B1786e	T1852a
1822e-sz	Szat1793sz	B1863szár
1828ism.	A1794f	A1872szár
1830f	Szat1795f	Szat1875s
1831b1	Szat1799e	T1880a
1834sz	A1803e	T1886b1
1838ism.	Szat1810f	A1890szár
1850f	Hort1812sz	
1850b1	A1816f-b2	
1863szár-f	H1816f	
1866b1	Szat1816f	
1872b1		
1886j-a		

25 km-es körzet

D1867f	D1797f-b2
D1868f	D1799szár-b2
D1771e	D1802f
D1770e	D1803sz
D1775f-szár	Bv1813f
D1776a	D1814f
D1777e	D1816a-f
D1781k	Bv1816f
D1782j-e-s	D1820f-e
1783f-szár	D1822sz-j
D1784e-f	D1823szár
Bv1784e-f	D1824szár
D1785e-k-j	D1827szár
D1785a	D1829f-b2-e
D1787b2	D1836a-e-s-j
D1788sz-szár-b	D1841szár
D1791d-e-j	D1842j
D1793j	D1863szár
D1794szár	D1869f
1795szár-f	Hb1875s

Jelmagyarázat

Városok:

Bv=Balmazújváros

D=Debrecen

Hb=Hajdúböszörmény

Megyék, Földrajzi egységek:

A=Alföld

B=Bihar Megye

H=Hajdú Megye

Hort=Hortobágy

Szab=Szabolcs Megye

Szat=Szatmár Megye

T=Tisza(környéke)

Feljegyzett természeti csapások:

a=árvíz/belvíz

b1=emberi betegség

b2=állati betegség

e=eső

f=fagy

ism.=éhezés, drágaság,

rossz termés ismeretlen eredővel

j= jégeső

k=egyéb kártevők

s=sáskajárás

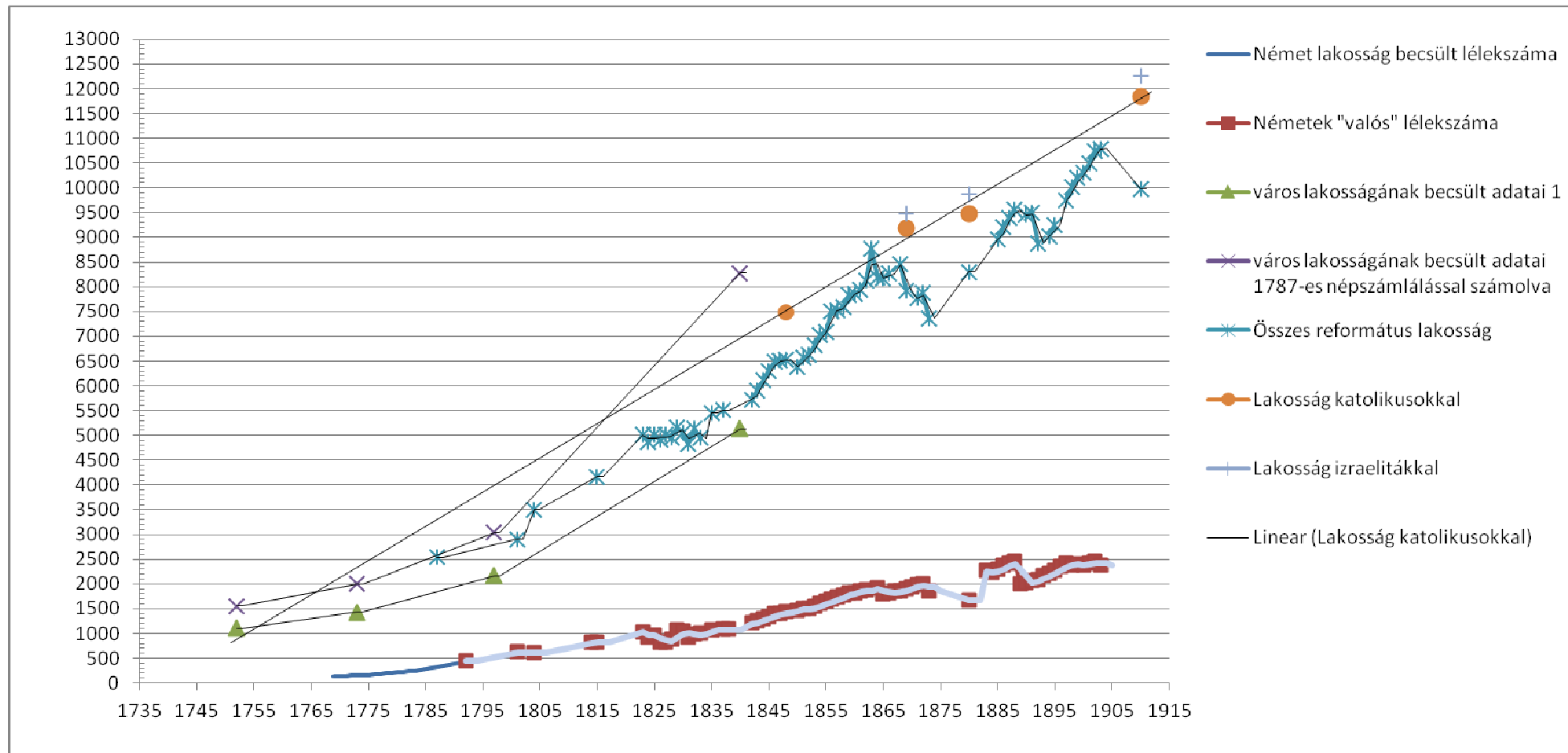
sz=szél

³³Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800, Akadémia Kiadó, Budapest, 1970, 223-575;

Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900 I. kötet, OMSZ, Budapest, 1998;

Réthy Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900 II. kötet, OMSZ, Budapest, 1999;

3. ábra Balmazújváros népesedésének főbb vonalai³⁴

³⁴ Református felekezetekről: TtREK Püspöki Hivatal Iratai I 5. Egyházközségi iratok, Egyházközségi és Iskolai iratok 1738-1919, I-II. doboz számozatlan iratai. TtReK Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek: I 28c 1. I 28c 2. I 28c 3. I 28c 6. I 28c 7. I 28c 8. I 28c 9. I 28c 10. I 28c 11. I 28c 12. I 28c 13. I 28c 14. I 28c 15. I 28c 16. I 28c 17. I 28c18. I 28c 19. I 28c 20. I 28c 21. I 28c 23. I 28c 24. I 28c 25. I 28c 26. I 28c 27. I 28c 28. I 28c 29. I 28c 31. I 28c 32. I 28c 33. I 28c 34. I 28c 35. I 28c 36. I 28c. 40-46; I. Püspöki Hivatal Iratai 5. doboz, Egyház Látogatottsági Iratok 1790-1935, Vstasz-kv 3-17, Vstasz-kv 23, Vstasz 104; Püspöki Hitvatal Iratai s Egyházlátogatási iratok, Egyházközségi Iskolai Kimutatások Debreceni Egyházmegye 1784-1801: 1788 Ratio Educationis-sal Kapcsolatos Iratok, 92. A német lakosságról külön: Pozsonyi i.e. 2012. Népszámlálási adatok: Danyi Dezső, David Zoltán (szerk.): Az Első Magyarországi Népszámlálás (1784-1787), KSH Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960. Szabolcs Megye 10. s.sz.; Danyi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás, KSH, Budapest 1993. 142. Sebők László (szerk.): Az 1869-es Népszámlálás Vallási Adatai, Teleki László Intézet-KSH Budapest, 2005. 73. 1881. évi népszámláláshoz: (<http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>, utolsó letöltés: 2013.09.14.). 1910-es népszámláláshoz: (<http://www.omm1910.hu/?/adatbank>, utolsó letöltés: 2013. 09. 14.)

Így csupán egy-két különálló feljegyzésre illetve a népszámlálási adatokra támaszkodhatok. Mindenesetre kijelenthető, hogy a regressziós görbe mutatta legfeljebb 10 százaléknyi népesség a következőket nem befolyásolja komolyabban. Természetesen a hiány mindenféleképpen további kutatásokat igényel, ami az izraelita lakosságra is érvényes. Úgy vélem, először a nagyobb népességre kell rátérnem, s ez után haladni az apróbb részletek felé. Ezek közül is a becsült adatok a legelső a magyarázandók terén, melyet a teljes lakosság grafikonján látható egyenesek jelképeznek. A 18. század második felében a becsléseket az első magyarországi népszámlálás adatai segítségével becsültem meg. A katonai célú összeírás kategóriaalkotása miatt nem lehetett elkülöníteni egyértelműen a jobbágyokat és a zselléreket más csoportoktól, ezen a téren a fiskális összeírásokra (1797) és az 1773-ban keletkezett urbáriumra támaszkodtam. E két évben az adatok adottak voltak, ezért, hogy ki tudjam számolni az egy családfőre jutó népességet 1787-ben, meg kellett becsülnöm az akkori jobbágy és zsellérlétszámot. Azt a számot kerestem, mely a két bázisszám közötti növekedést jól jelzi, s nem „vesztek” adatot. Azzal a kikötéssel, hogy feltételezhetően a korszakban nem történt nagyobb demográfiai esemény. Az 1787-ben becsült paraszti családfők száma 282, melyhez hozzátartozik a 39 egyéb kategóriába tartozó és katona illetve az 1 pap, melyet önkényesen 2-re emeltem, hiszen a településen ekkor már biztosan megvolt a katolikus és a református egyház is. (Ezen kívül sajnos több jel is arról árulkodik, hogy az összeírás adatai csak óvatosan használhatóak fel). Így az egy családfőre jutó népesség 7,87 fő.³⁵ A nemeseket nem volt lehetőségem szerepeltetni az adatok között, igaz kis számuk (férfiak száma 21) miatt ez alacsony hibaarányt jelent. A számítási módszert korábbi és későbbi időpontokra is visszavetítettem. A mezőgazdasági lakosság mellé pedig 1,14-es szorzóval továbbra is szerepeltettem a fentebb felsorolt nem paraszti kategóriák szereplőit. A grafikonon az látszik, ahogy az egy családfőre jutó családtagok számából a teljes népességre való következtetés az 1800-as évekig még a katolikus és az izraelita népesség nélkül is megalapozottnak tűnik, majd a népesség növekedése megváltozik. A mozgó átlag görbéje meredekebbé válik, ám már nem összeegyeztethető módon a 7,87-es szorzóval, inkább amolyan középértékként szerepel az országos átlag (5,28 fő/család) és az általam kiszámolt érték között. Ez egy rövidtávon végbemenő családszerkezet átrendeződésre enged következtetni. Sajnálatos módon a következő táblázatból ez nem derülhet ki. Itt csupán arra szeretnék rámutatni, hogy az egyházak által nyilvántartott házasságokat felhasználva is lehet egy olyan mutatót szerkeszteni, mely képes egy tendencia bemutatására.

³⁵ A szám kétség kívül kirívóan magas, a Fónagy Zoltán szerinti 5.28-os és a népszámlálás adatai szerinti 5.33-os országos átlaghoz képest. A paraszti népesség számát több különálló forrás is hasonló magasságokba teszi, az pedig, hogy ekkor 150 család nem a mezőgazdaságból élt volna kétséges. Így arra, gondolok, hogy a népszámlálás egy házaspárt vett családnak, míg az én esetemben egy háztartás nevezhető annak. Danyi Dezső, David Zoltán (szerk.): i.e. Beluszky Pál (szerk.): Magyarország Történeti Földrajza I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005. 162. Gergely András (szerk.) Magyarország Története a 19. században, Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 64.

2. táblázat Felekezeteken belüli, nem házások aránya.³⁶

felekezet/év	18.sz. X.	19.sz. I.	19.sz. II.	19. sz. III	19.sz. IV.	19. sz. V.	19.sz. VI.	19.sz. VII.	19. sz. VIII
Magy. Ref.	n.a	63,17	64,88,	69,16	60,06	62,23	57,69	62,55	56,65
Ném. Ref.	58,27	62,73	64,67	63,39	57,65	60,27	59,70	61,47	61,36

Itt nincs másról szó, mint a házasságok számának a teljes népességhez mért viszonyáról. A táblázatban látható százalékok a népesség nem házasodott részét mutatják. Az így kapott mérő véleményem szerint igen érzékeny a nem házas lakosok számára, melyek főleg gyerekeket jelentenek. Így kialakulhat egy kép arról, hogy milyen volt a település és a népesség korosztályonkénti eloszlása. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kapott érték csupán két halmazra bontja a társadalmat, fiatalok (és velük azok, akik nem léptek házasságra, mely csoport nem lehetett jelentős, például az 1858-as adófőkönyvben 43 nő – de nem özvegy – adózott a 2115 fős mintából, melyet, ha megduplázunk 0,04 százaléka az összes adózónak) és azokra, akik már megesküdtek. Nem látható nagy különbség a két református felekezet között, ami meglepően ellentmond annak, hogy a német származású népesség családjain belül kevesebb gyermek született, mint a magyar népességen belül. Ez a típusú viszonzszám hosszú időtartamra nézve megmutathatja, mely csoportot milyen események érintik érzékenyebben, és melyek azok melyek felé rezisztensen viselkednek. A képet jelen esetben az torzítja, hogy a fél ágyakat csak 1840 után jegyezték külön, így habár minimálisan, de a korszak előtt (hacsak nincs konkrét névsor) kizárólag ilyen kompromisszummal vizsgálható ez az érték.

Az utolsó gráf, a helvét hitű Württembergből több megállón keresztül Balmazújvárosba 1764–65-ben érkezett, de ismeretlen számú németajkú népességet követi nyomon.³⁷Görbéjükben jól látszik, hogy demográfiai tulajdonságaik eltérnek a nem német lakosokétól, ami elsősorban a nagyobb migrációs készségből eredő a kisebb szaporulatban nyilvánul meg. Az egyenes több szakaszból áll. Az első szakasz egy becsült görbe, az értékét a fent említett módszer ellentettjeként számoltam ki. A probléma ebben az esetben az volt, hogy nem állt rendelkezésemre egy második bázisszám, amelyhez viszonyítani lehetett volna az első.

Ezért az 1838-as és 1792-es adatokat vettem alapul. A kettő között kiszámított átlagos növekedést a visszájára fordítottam. Ezzel azt modellezem, hogy mi lett volna, ha a népesség egyenes ütemben növekszik. Ez azonban azt jelentené, hogy a település új lakói betelepülésük után, mintha misem történt

³⁶TtReK Püspöki Hivatal Iratai I Egyházközségi és iskolai iratok 1738-1919 USt D7, USt kv. 12, USt asz kv 49;TtReKPüspöki Hivatal Iratai, Egyházlátogatási iratok, Egyházközségi iskolai kimutatások, Debreceni egyházmegye 1784-1801, 1788 Ratio Educationissal kapcsolatos iratok;TtReK Püspöki Hivatali Iratok, Alsó Szabolcs-Hajdú vidéki Egyházmegye 1790-1935 kv. 8; TtReK Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek I 28c 2, I 28c 11, I 28c 19, I 28c I 28c 27;

³⁷Ötvös László: A Hajdúvidéki Református Egyházmegye története: Az egyházi élet hétköznapijai, Debrecen, 1996, 30-31.

volna, folytatták régi életüket. Illetve azt, hogy egy alacsony lélekszámú lakosság ugyanolyan mértékben növekszik, mint egy nagyobb. Csakhogy ez egy ilyen kis csoportnál fizikailag lehetetlen. Így egy féket építettem be a folyamatba: a német születési anyakönyvek egészét feldolgozva, a korszakra kiszámoltam az évenkénti ezer főre jutó születések számát, aminek átlagos csökkenésével, az 1792-es bázisadat (441 fő) amortizációs értékétől kedve az x tengely mentén a nulla irányába haladva évenként új amortizációs értéket tudtam létrehozni, mely mindig kisebb csökkenést jelentett, ezért látszik az ellenkező irányba növekvőnek a gráf. A módszer előnye, hogy egy működő modellt mutat be, ami jól reprezentálja egy lehetséges folyamat módját, mely él azzal a feltételezéssel, hogy a növekedés folytonos volt. A számok és az arányok azonban elcsúszhatnak. Ahogy említettem ez a népességrész nagyobb hajlandóságot mutatott a településről kifelé mutató migrációra, mely e rövid időszakot is érinthette. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a becsült görbe akkor is helytállt, amikor 1801-es adatok a grafikonba kerültek, melyekre a számítás eredményei után akadtam. A görbe középső, ismét csak adatokban szűkölködő szakasza egyszerűen megmutatja a két ismert adat között, átlagban milyen gyorsan növekedett a német ajkú lakosság. Ez úttal az 1804 és 1816 közötti átlagos növekedést kerestem:

$$r = \frac{P_n}{P_o} = \frac{816}{623} = 1.30979$$

$$a = \sqrt[n]{r} = \sqrt[10]{1.30979} = 1.02735; P_x = P_o \cdot a^x = 632 \cdot 1.0735^x$$

Ahol:

"Po"	az első bázis érték
"Pn"	a sor n-edik (ismert)eleme, mely ebben az esetben 10
"r"	a két bázisszám átlaga
"a"	évi növekedési ráta
"n"	Po és Pn közötti évek számát jelenti
"Px" illetve "x"	azt az x-edik évet mutatja, melyet ki szeretnénk számolni a Po és a Pn között.

Ezzel az egyszerű képlettel két bázisszám között bármely év becsült értéke meghatározható, ami források hiányában jó irányvonalat mutat. A veszélye abban áll, hogy ha „létező” adatként kezelik a hasonló becsléseket, melyektől óvakodni kell, hiszen, ha mondjuk, az 1824–34 közötti egyenest nézem, ez a módszer sok regresszív és progresszív szakaszt fedne el, ám arra mindenképpen jó, hogy hiányzó adatok keltette űrt kitöltse vele a kutató. 19. század második felétől számítva a papok hajlamosabbak voltak hosszabb-rövidebb népességi adatokat tartalmazó bejegyzésekkel lezárni egy évnyi anyakönyvet, sőt az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is nagy mennyiségben őriztek meg demográfiai adatokat a református felekezetekről. Így ebből a korszakból már részletesebb adatokkal rendelkezem. Ezek szerint az említett korszakban két alkalommal is kivándorlásra került sor a német ajkú lakosság köreiből. Először 1865-ben költözött el egy nagyobb tömeg, 178-fő, majd 1889-ben egy újabb, már jelentősebb réteg, akik

530-an voltak. A migrációban számos külső és belső folyamat is közrejátszhatott, melyek közé talán beillik a település lakosainak gyorsütemű növekedése, s az is, hogy 1863-ban az Semseyek földterületei hitbizománnyá váltak, melyek meggátolhatták a lakosság földvásárlását, és a per a lakosság részéről kívánt előremozdulását. A német születési anyakönyvi kivonatok feldolgozására más oknál fogva is szükség volt a dolgozat elkészítéséhez. Mivel a lakosok egy jól körülhatárolható részét jelentik, úgy, hogy a feldolgozandó iratanyaguk nem nyúlik túl a jelenlegi munkán, segítséget jelentenek a nem német lakók adatainak felméréséhez. Így látható az is, hogy a nem német és a német lakosság növekedésének arányai milyen mértékben különböznek egymástól. Az a grafikon, mely a német ajkú gyerekek születését mutatja 1769–1807, 1831–1873 és 1875–1896 között (Jegyzet A) azt is sejteti, – az arányokat ismerve – hogy a lakosság másik felének ugyan ezen, még nem elkészült táblázata hol helyezkedhet el.³⁸ Végül az önálló jelekről kell említést tennem. A körök és keresztek azokat az időpontokat jelölik, amikor ismert a teljes lakosság és annak összetétele. Ha az adatok hiányosak is, ez a néhány év jól mutatja a homály fedte esetekben is az arányokat és a tendenciákat.

A növekedés folyamatát a halálozási és élve születési görbe is jól reprezentálja, ami a 4. ábrason látható. Sajnos az adatok igen részlegesek, ennek ellenére nagyon tanulságosnak gondolom. A magyar református lakosságnál jól érzékelhető, ahogy a két görbe először egymás irányába halad majd pedig lassan elválik, ezzel alapozva meg a helyi viszonylatban hatalmas népszaporulatot. A német lakosságnál egy egészen más típusú kapcsolat fedezhető fel. A két gráf – kis fenntartásokkal – de együtt mozog. A halálozási görbe pozitív irányba való megugrásait leszámítva folyamatos rés van a két érték között, mely egy sokkal stabilabb bár lassabb népességnövekedést eredményezett. Ez talán az előbbiek lazább, az utóbbiak szorosabb közösségtudatára utalhat, melyet egyébként egészen a 1950-60-as évekig megőriztek. Két interjúalany összevetése alapján ezen különbségek hétköznapiakban élő formái egyéb módon is megnyilvánultak. Például eltérő érendben, testvérek számában fedezhető fel, vagy az egymás szórakozóhelyének kölcsönös kerülésének szabályában, melynek be nem tartása esetén akár fizikai összetűzésekre is sor került.³⁹ A harmadik gráf pár a katolikus lakosságot mutatja. Itt egyéb adatok, hiányában csak arra lehet következtetni, hogy a halottak és a megkereszteltek száma egy a német lakossághoz hasonló méretű közösséget sejtet. Ám itt az átlag egy csökkenő szaporulatú és csökkenő

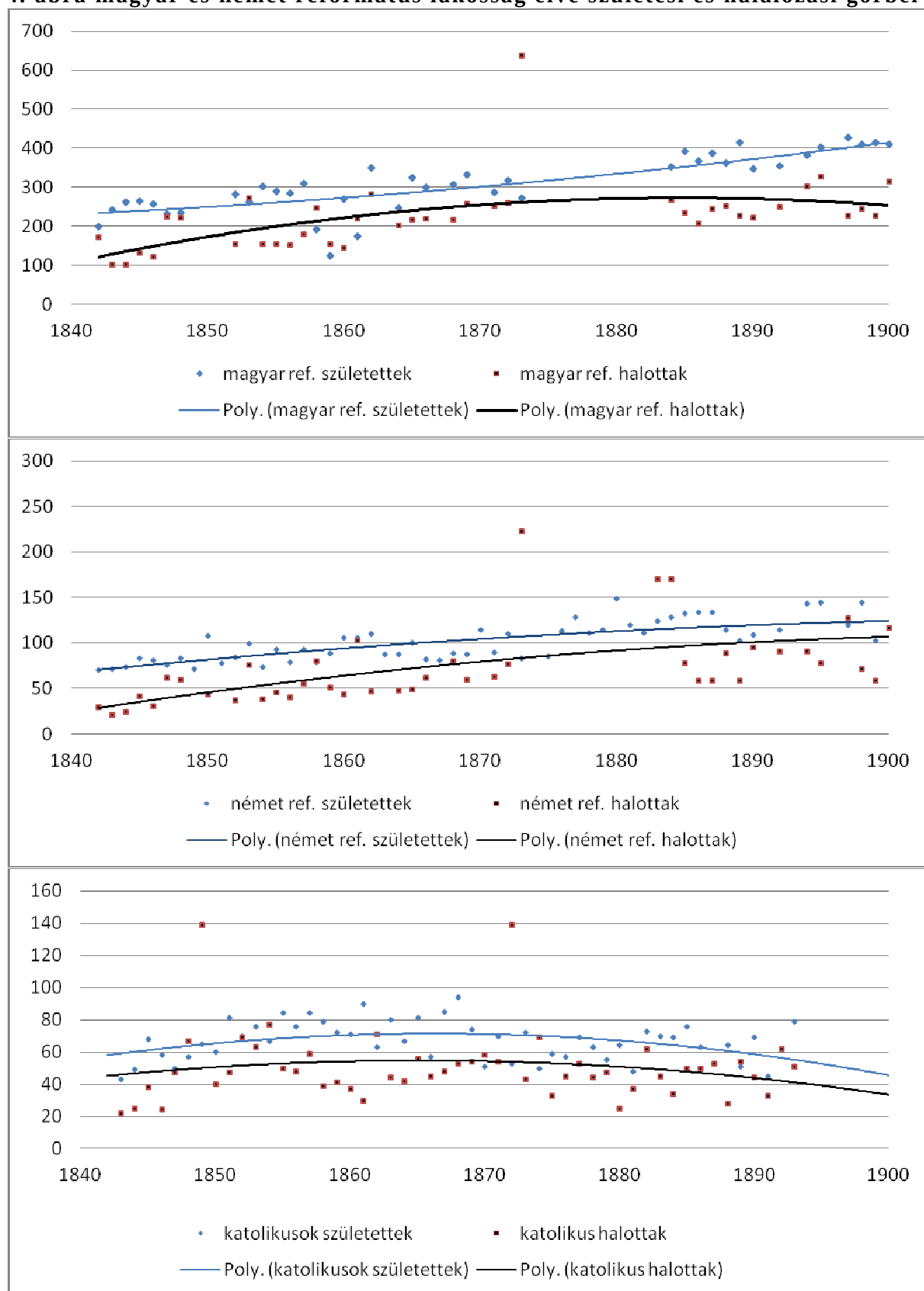
³⁸ Balmazújváros német vonatkozású anyakönyvei Pozsonyi József nagyszabású munkájának köszönhetően nyomtatott formába kerültek. A születési házassági és halotti anyakönyvek közül, eddig az első kettőt adták ki, forráskiadvány formájában. József (közvetlen): A balmazújvárosi német református egyház anyakönyvei I. kötet. Születési Anyakönyvek 1769-1897. Balmazújváros, Tiszántúli Történelmi Társaság, 2012.

³⁹ Itt csupán két (egy magyar és egy német származású) interjúalany összehasonlítására volt lehetőségem. A korábbi (német származású interjúalannal felvett) riport 2010-ben készült Papp Márta és Kovács István által. A riport elsősorban nem a kulturális szegregációra irányult, de tartalmazott számomra felhasználható információkat is. A második (magyar származású interjúalannal felvett) riport alatt azonban már feltettem erre irányuló konkrét és rejtett célzatú kérdéseket. A kettő összehasonlítása alapján a fent említett pontokról jelenthető ki lényeges különbség. A minta persze nagyon kicsi és további kutatásokat igényel. Első riport: <http://www.emlekpontok.hu/hu/interjutar/balmazujvarosi-svabok-kalvariaja> (utolsó letöltés 2013.09.14.). Második riport: interjú CS. Erzsébettel. 2013. Szeptember. A felvételt Káli Róbert készítette. A felvétel a szerző tulajdonában van.

halálozású közösséget körvonalazza. Az ábra azt is bemutatja, hogy a magyar katolikusok és a német lakosok között is fennállt valamilyen különbség, hiszen mondjuk 1872-1873-as kolera idején a két magyar lakosság halálozási mutatója az 1863-73 közötti évtized átlagát alapul véve 63 (reformátusoknál: 63,79 katolikusoknál: 63,30) százalékot ugrott. Ez a német származásúaknál 73,19 százalékpontot jelentett. Az eredmény a magyar-német különállás felekezetektől független voltát emeli ki, míg a magyarok között e választóvonal kontúrját halványítja. Másfelől az utóbbiak kapcsolatáról elmondható, hogy számos egyéb ponton eltérést mutatnak, melyek mögött mégis ott állhatnak az eltérő életmódból adódó különbségek.

A társadalomnak ez csupán egyetlen megközelítése. Fontosnak tartom bemutatni, a lakosság növekedésén és foglalkozásszerkezetén kívül a vagyoni-jövedelmi eloszlást, illetve ennek változásait is. Annak reményében teszem ezt, hogy egy újabb, a per háttérében megbúvó fonalra sikerül rámutatnom. A népesség növekedése önmagában sokatmondó, ám ha a csoportnak sikerül újabb és újabb erőforrásokhoz jutnia, akkor nincs „külső nyomás” arra, hogy több évtizedig újra és újra kezdjék az egyébként mindkét fél részéről anyagi áldozatokat követelő pereket. Ezért a teljesebb kép érdekében Balmazújváros lakosságának vagyoni eloszlását is áttekintem.

4. ábra magyar és német református lakosság élve születési és halálozási görbéi⁴⁰

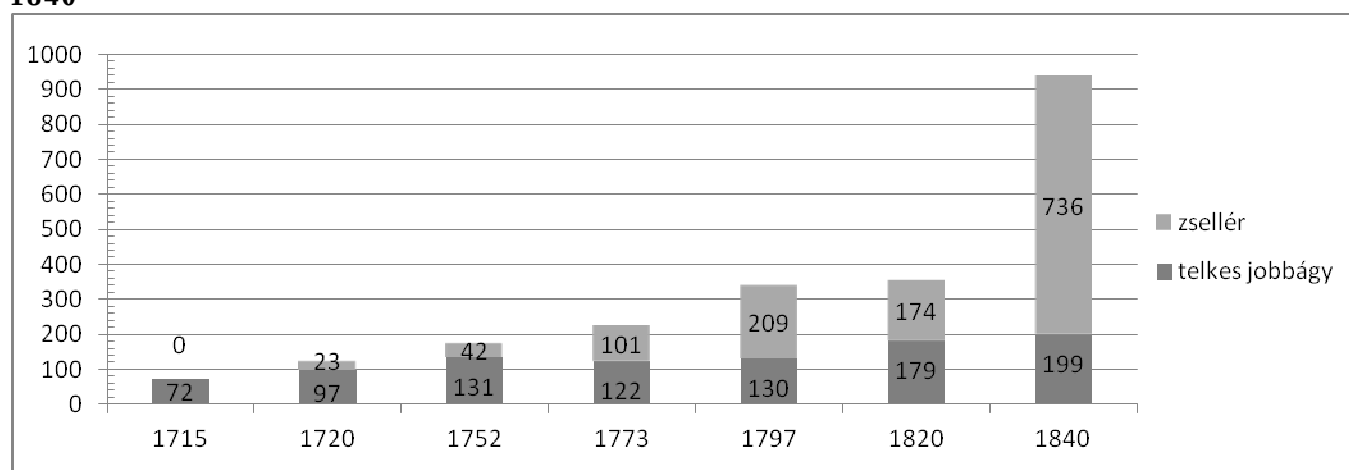

⁴⁰Balmazújvárosi Katolikus Plébánia irattár. Balmazújváros Katolikus Plébánia Anyakönyvei: III. kötet: kereszteltek 1836-1853, V. kötet: halottak 1841-1851, VI. kötet: kereszteltek 1853-1868, VII. kötet: halottak 1853-1868, IX. kötet: kereszteltek 1869-1906, X. kötet: halottak 1869-1906. (Kocsis Gábor pap szíves hozzájárulásával). Illetve lásd: 33. lábjegyzetből a TtREK egyházlátogatási jegyzőkönyvek.

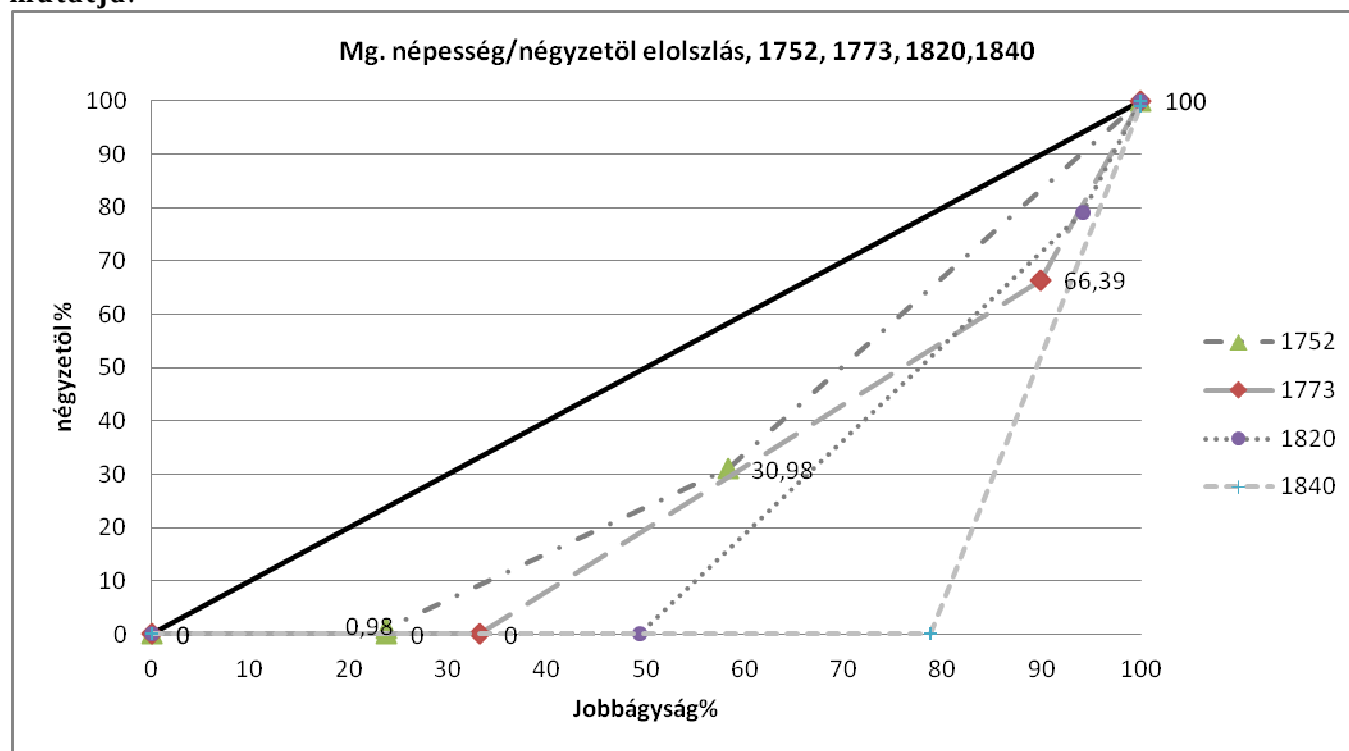
Az 5–6. ábrák együtt prezentálják a per egyik anyagi hátterét. Az 5. táblázat 1750-től 1840-ig átlagosan húszévenként mutatja a település telkes és zsellér jobbágyainak teljes alakulását és egymáshoz viszonyított arányukat. Az alsó sort vizsgálva az figyelhető meg, hogy a telkesek száma igen lassan változott az idők során, s ahogy azt az 6. tábla – amire rövidesen bővebben kitérek – mutatja, nem történt jelentősebb birtokaprózódás a 18. század végéig. A 19 század elején azonban a telkek aprózódása felgyorsult. 1840-re a 199 telkes jobbágyból már csupán egyetlen egy rendelkezett egész telekkel, míg ugyan ez a szám 20 évvel korábban 21 volt. A felső sorra áttérve látszik, ahogy a zsellérek száma 1797-ig oszlopról oszlopra megduplázódik, majd a századforduló után előbb csökken, majd megugrik a népesség e része. Az 1820–1840 közötti nagymértékű változásra az a magyarázat, hogy itt a családfők teljes listáját ábrázolja az oszlop, míg az előzőeknél csak a paraszti részt. 1840 oszlopa így nem csak a felgyorsult birtokaprózódás, és szaporodás eredménye, hanem annak, is hogy a telekkönyvben a nem mezőgazdasági, de nem kitüntetett munkát (harangozó, pap lányok tanítója) végző személyeket is ide sorolták. A torzulás mégsem lehet akkora, ami miatt a trend jelentős mértékben befolyásolódna. A jobbágyok vallomása szerint őket is zsellérnek kell tekinteni, s ez esetben nincs is jelentősége a fogalmi keretek tisztázásának, hiszen ha a legelő példáját nézzük, a lakosság birtokolta rész növekedése ugyanúgy érdekében állhat, mondjuk egy kovácsnak is – legelő állatai miatt – mint a telekkel bíró szomszédjának.

A birtokaprózódásra illetve a telkek csoportonként koncentrációjára konkrétabban is ki kell térni. A közgazdászok és statisztikusok gyakran használják a Lorenz görbét annak meghatározására, hogy egy adott adathalmaz értékeinek sűrűségét meghatározzák. A módszer két ismerv (sorozat) százalékan mért, kumulált adatait viszonyítja egymáshoz. A két ismervet az „x” és az „y” tengelyek adott értékei mutatják. A 0-ból eredő egyenes jelképezi a teljes egyenlőséget, mint viszonyítási alapot, míg – jelen esetben – a többi a paraszti népesség különböző csoportjai által birtokolt, szántóföldek holdban számolt mennyiségét reprezentálja a különböző időpontokban. Egy normál L-görbénél, ahogy a neve is mutatja egy görbület látható, ez esetben a gráfok töredezetek, minden törésvonal között húzódó szakasz egy-egy kategóriát jelent. A sorrend a szakaszokban: zsellérek, fél telekkel, egész telekkel rendelkező jobbágyok. A zsellérek, mivel nem rendelkeztek külső illetőséggel, nem emelkedhettek el az „x” tengelyről, így a középső szakasz, mely a féltelkeseket jelenti, mindig ott kezdődik, ahol a gráf elhagyja az említett tengelyt, s ott ér véget, ahol a következő töréspont látható. A zsellérek számának változása itt arányában is jól látszik. Mégis, ami fontosabb, hogy az egész telekkel rendelkezők (utolsó szakasz) gyakorlatilag eltűnnek 1840-re. Ennek eredője pedig a már említett aprózódás, minek következtében a földel bíró lakosság végül szinte egésze, s a telkek 99 százaléka féltelkes csoportba került. Ezekből az adatokból pedig a szántóföldek egyre nagyobb arányú koncentrációja mutatható ki, hiszen a teljes lakosság egyre kisebb hányada birtokol egyre jelentősebb méretű szántót. A L-görbe ebben az esetben azért használható, jól, mert az adatokat folyamatukban mutatja be.

5. ábra Balmazújváros paraszti népessége a földhöz való viszonyuk alapján. 1715-1840⁴¹

6. ábra módosított Lorenz görbe, mely a paraszti népesség-külső telkeinek eloszlását mutatja.⁴²

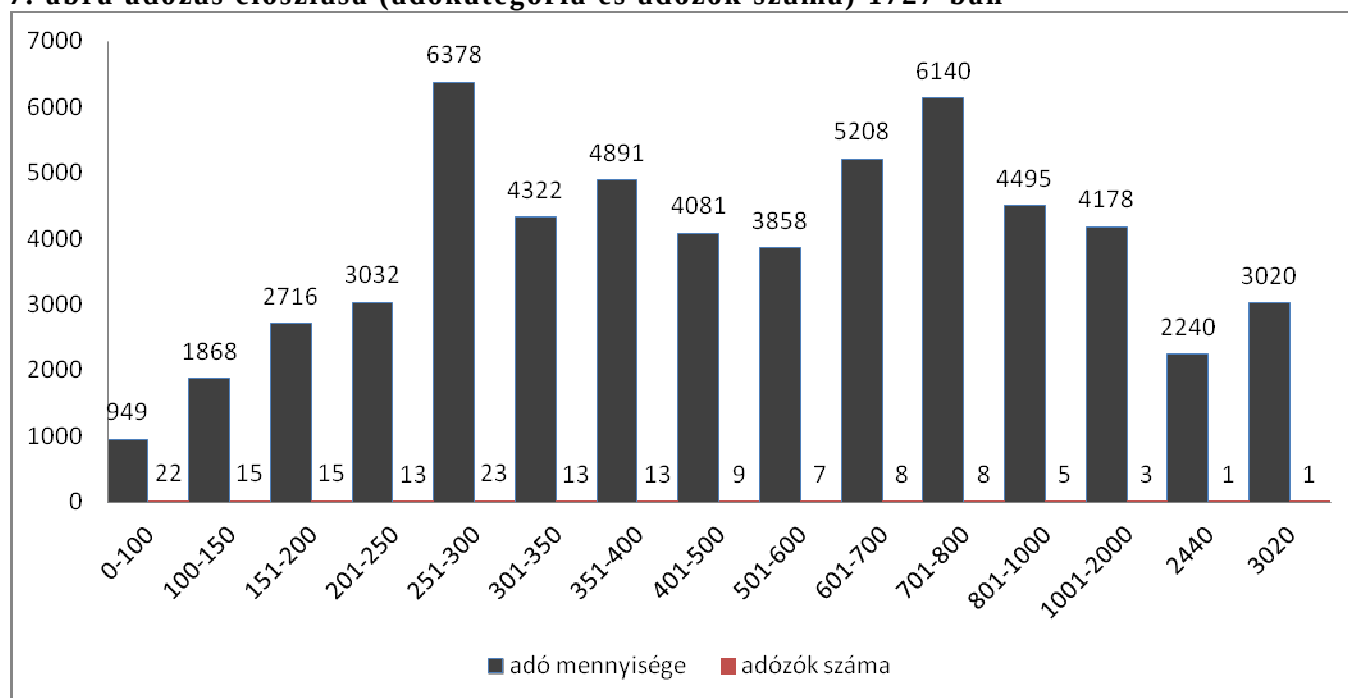
⁴¹ 1715-ös jobbággy összeíráshoz: (http://193.24.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1535 utolsó letöltés 2013.09. 19.) 1720-as Jobbággy összeíráshoz: (http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/4221 utolsó letöltés: 2013.09.19.); Ifj Varga Antal: 1984 i.e. 170; Ifj Varga Antal:1985. i.e.160; MNL HBML V607a/1, MNL HBML V607a/6 ⁴¹MOL Urbaria et Conscriptiones (online: <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.?v=pdf&q=BRTK%3D%28Balmaz%FAjv%E1ros%29&a=list>, utolsó letöltés: 2013.09. 14.)UC 106 : 41,UC 106 : 42 (d-e), MNL SZSZBML IV. A. 1. g. 1377. k. (online: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/balmaz-ujvaros-urbariuma> utolsó letöltés: 2013.09.22.). HBML V607a/1, HBML V607a/6

⁴²MOL Urbaria et Conscriptiones (online: <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.?v=pdf&q=BRTK%3D%28Balmaz%FAjv%E1ros%29&a=list>, utolsó letöltés: 2013.09. 14.)UC 106 : 41,UC 106 : 42 (d-e), MNL SZSZBML IV. A. 1. g. 1377. k. (online: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/balmaz-ujvaros-urbariuma>). MNL HBML V607a/1, HBML V607a/6

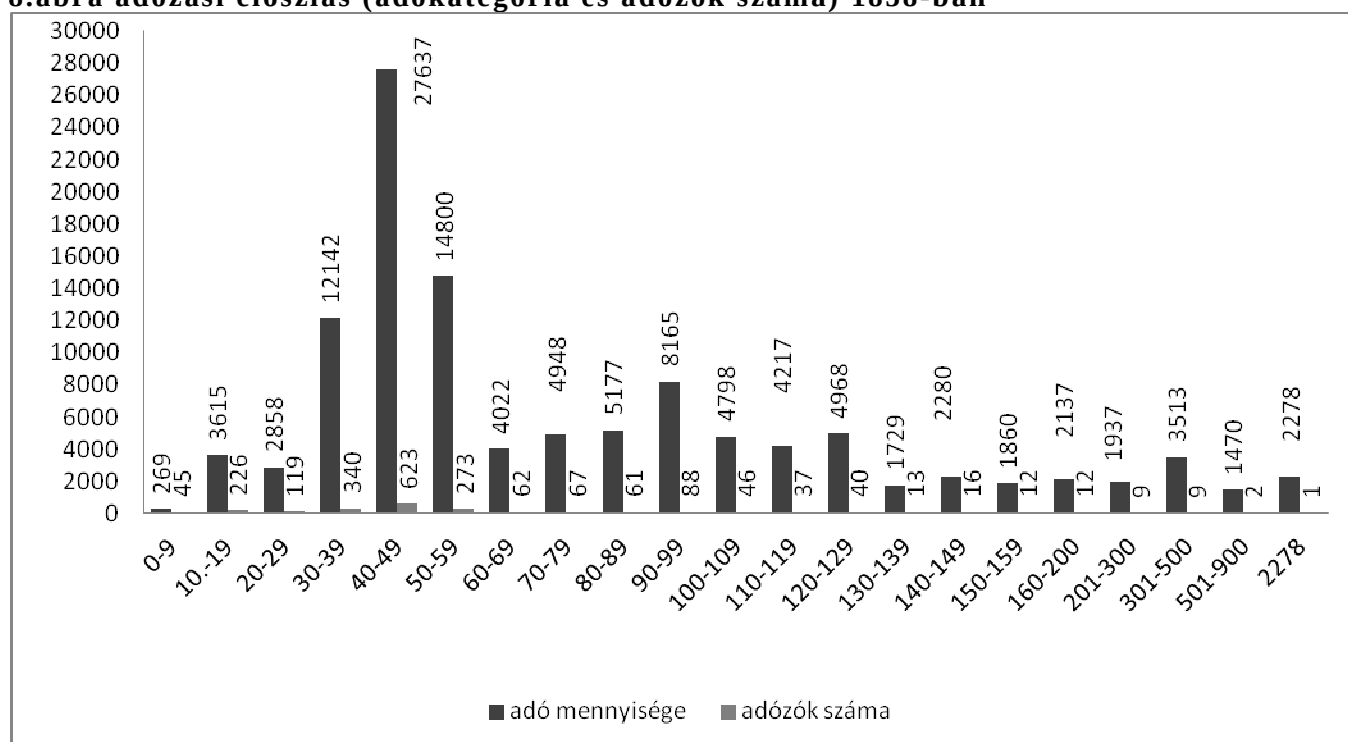
A termelést tekintve háromnyomásos gazdálkodást űztek a település lakói, legalább a 18. század elejétől, amit több forrás is megerősít. A forrásokban szereplő gabonanemek közül a legérdekesebb, hogy a 18. század első feléig a búza, a zab és az árpa mellett a köles szerepel. A következő forrás 1797-ben pedig az utóbbi eltűnését és a rozs megjelenését mutatja. Ezt követően 1840 körüli perirat szerint már kukoricát is vetnek a lakosok. Ez a termésátlagok alakulásának folyamatában, illetve egy esetleges kulturális hatás fényében lehet érdekes. A rozs megjelenése egybeesik a német lakosság beköltözésével, ami igaz, bő ötven év és véletlen is lehet, de a német eklézsia által bevetett telek és a magyar eklézsia által birtokolt malom bevételeit ismerve elmondható, hogy előbbiek több esetben jegyezték fel a rozst, mint bevételt illetve veteményt, mely talán egy újabb különbséget mutat a két csoport között és további kutatásra érdemes.

A mezőgazdasági lakosság egyik típusú vagyonának elaprózódása mellett, egy másfajta képet is sikerült felállítanom, melyben azoknak a korszakoknak az adóösszeírását használtam fel, melyekben a település önadózó volt. A mintaévek között eltelt számos év ellenére az ábrák összehasonlítása jól kifejezi, milyen mértékben változott a népesség vagyoni háttere, és egyes csoportok abból birtokolt része. Következő ábrák egymásmellé illesztett oszlopon mutatják az egyes adó kategóriák által befizetett összeget és a befizetők létszámát. Az elsőnél (magyar forintról) dénárra, a másodiknál (osztrák értékű forintból) krajcárra váltottam át az adóösszeget, és mivel mindkét váltó decimális, – legalábbis mértékükben – könnyen összehasonlítható. A 7. ábra 157 személy adatait tartalmazza, így 1728-ban egy egyenletes eloszlás mutatható ki, ahol a két szélsőérték (251–300 és 701–800 közé eső adó kategóriák) tartozó, illetve a kettőjük között adózó személyek birtokolják a vagyon többségét. A középréteg igen differenciált, ám hozzá képest a szegényebb és gazdagabb adóosztályok létszáma elhanyagolható. A 19. század közepére ez a kép átalakult. A 8. ábra szerint a szegényebb lakosság mind számában, mind pedig az általa befizetett értékben megerősödött a középréteg pedig sokkal kisebb hangsúlyt kapott, mint korábban. Egy második görbület is látható a grafikonon, a középső adó kategóriák körében, mely önmagában kiegyensúlyozott szakasz, ami egy jól működő gazdasági középréteget mutathat. Érdekes jelenség, hogy az adózók többsége bőven átlag (54.39) alatt adózott, s akadt olyan adózó, mely önmagában számos kategórián felül fizetett. Az egyensúly felbomlása növelte a kényszert a bevételek növeléséért folyó perben a lakosság részéről. A birtokosok részéről ellenben akár negatív hatást is okozhatott volna, ha a jobbágyság szerint jogosnak vélt területeket kiadják, hiszen a lakosság plusz erőforrásokhoz jutván kevésbé szorult volna rá az uradalomra. A település nő tulajdonosairól el lehet mondani, hogy 1727-ben csupán egy női adózó szerepel az összeírásban, 1858-ban már 220, ezért ők külön kategóriaként is kezelhetők. Adózási eloszlásukat a 9. ábra mutatja.

7. ábra adózás eloszlása (adókategória és adózók száma) 1727-ban⁴³

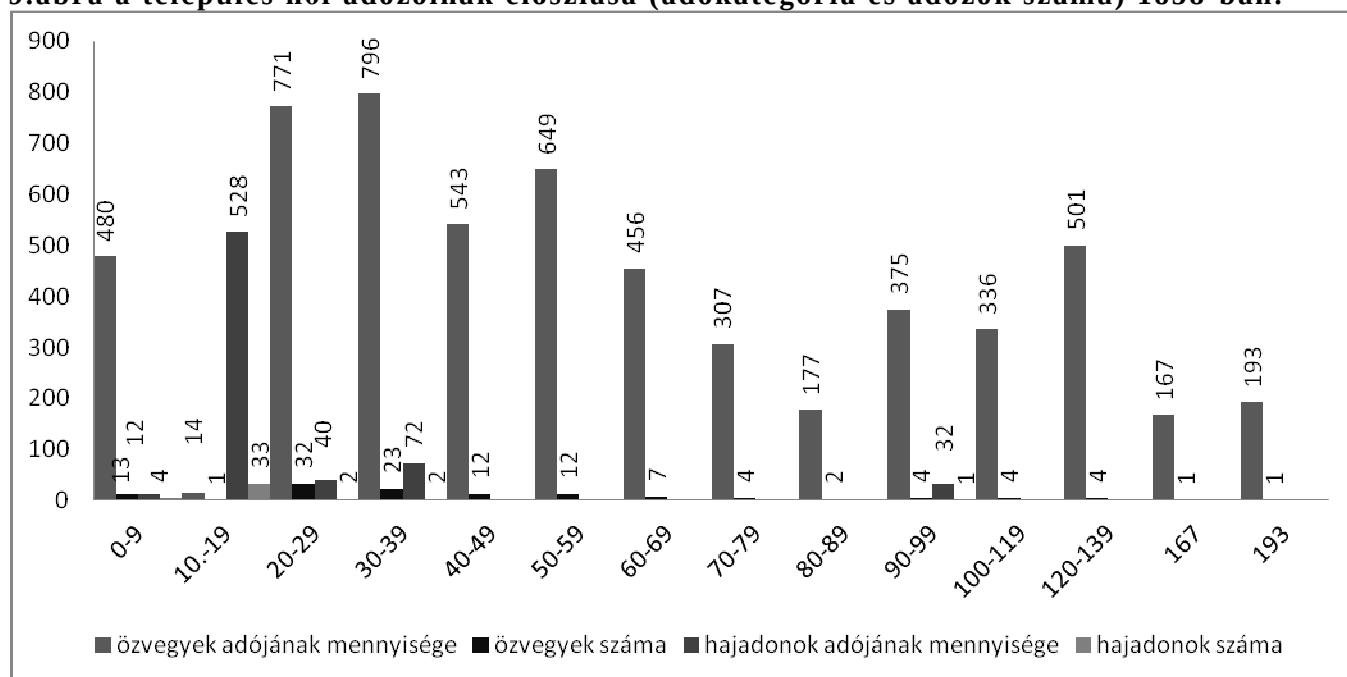
8. ábra adózási eloszlás (adókategória és adózók száma) 1858-ban⁴⁴

⁴³ MNL HBML V607a/5

⁴⁴ MNL HBML V607b/1

9.ábra a település női adózóinak eloszlása (adókatégória és adózók száma) 1858-ban.⁴⁵

A kép így annyival lesz teljesebb, hogy az özvegyek és hajadonok vezette háztartások létszámukhoz képest sokkal kevésbé részesedtek a vagyonból, mint azok a családok, melyek élén férfi állt. Ahogy látható a két alcsoport közül a hajadonok azok, akik átlagosan kevesebben és alacsonyabb átlagos adóval rendelkeznek, mely azt mutatja, hogy az egyedülálló nők vezette család (esetleg nem egyesített vagyon) nehezebben boldogult, mint az özvegyek által birtokolt adóalap. Hogy ez a minek köszönhető, egyelőre nem ismert. Minden esetre a férfi és női háztartások közötti iskolázottsági különbség itt nem hozható fel okként, mert a református felekezetek által működtetett iskolákban a lányok részvétele arányosan, csak nagyon kis százalékban múlta alul a fiúkét a 19. század folyamán, ami a többi iskolában sem lehetett másként.

Összegzés

Végezetül, a dolgozatomban néhány központi elemének összegzését szeretném elvégezni. Tartalmi tekintetben sikerült rámutatni arra, hogy a közel 150 évig tartó persorozat háttérében olyan környezeti, gazdasági és társadalmi változások álltak, melyek a lakosság részéről kényszerítő erőként hatottak a per újbóli felvételére.

A munka kezdetén arra voltam kíváncsi, hogy főleg az angolszász területeken elterjedt kliometrikus iskola módszertanát, hogy lehet felhasználni magyarországi témák feldolgozásában. A problémát azt jelentette, hogy a módszertan a legtöbb esetben nagy kiterjedésű gazdasági egységekre alkalmazták.

⁴⁵u.o.

Ezért azt egy településről szóló társadalomtörténeti téma szintjére kellett átformálni. Igaz azt is mondhatnám, hogy Balmazújvárost sikerült makroszintre emelnem, véleményem szerint ugyanis a makro és mikro szintek csak viszonyítás kérdései.⁴⁶ Így nem jelentett gondot bizonyos módszertani elemek átvétele a település társadalomtörténetének feldolgozásához. Ezek közül, mondjuk az L-görbe folyamatábraként való alkalmazását lehet kiemelni, mely három paraszti réteg és a különböző földtípusok arányának alakulását mutatja 1752 és 1840 között. Ugyan így a vagyoni eloszlást bemutató ábrák is gazdaságtan és a szociológiai elméleteit rejtik maguk mögött.

Ám azzal, hogy az említett rokontudományok egyes eleméleteit az adott helyzethez igazítottam, kinyílt a kapu az újabb egységek beintegrálására. A történeti földrajz és a történeti meteorológia alkalmazásának szükségszerűsége magában a témában rejlik. A per, amint már említettem, több szálon is összefügg a természeti-földrajzi adottságokkal, sőt a per anyagi szinten nem szól másról, mint a természeti környezetről és annak változásairól. „A mezőgazdaság nagyban függ természettől” mondat közhelye mögött valójában a kortársak hétköznapijaikig leszivárgó hatások rejlenek meg. Norman J. G. Pounds elmélete az, ami ezt az egész folyamatot bemutatja: „Az éghajlat azonban nem mindig igazodik az ember elvárásaihoz. Előfordultak – akár sorozatos egymásutánban is – hűvös, esős nyarak és nagyon hideg vagy nagyon csapadékos telek. Az effajta szélsőségek minden esetben nehézségeket okoztak. Ezt némileg ellensúlyozták a vártnál kedvezőbb időjárású szakaszok, a szokottnál több napfény és a jókor érkező, megfelelő mennyiségű esőzés. Az időjárással szemben az ember cselekvési lehetőségei az elvetendő mag megválasztására, a talajvíz lecsapolására és a betakarított termés kiszárítására korlátozódtak”.⁴⁷ A számtalan hatás közül az élelmiszer mennyiség befolyását szeretném kiemelni. Ezt ötvözve az antropometrikus történések eredményeivel azt kapjuk, hogy kevesebb élelmiszer kisebb értelmi képességet, kisebb értelmi erőt és gyengébb fizikumot eredményez. Amit sok esetben csupán a gyengébb immunrendszer esetén szokták emlegetni, ám valójában az alultápláltság, még ha az csak időszakos is, komolyan ráteszi kézjegyét az egyén legtöbb tevékenységére.⁴⁸ Az ilyen és ehhez hasonló kapcsolatok, illetve a természeti környezet mentalitást alakító tulajdonsága miatt úgy vélem, hogy a földrajzi látószöget sosem lehet teljesen elválasztani a különböző történeti munkákból, hiszen az, ha máshogy nem, implicit módon benne rejlik mindenben.

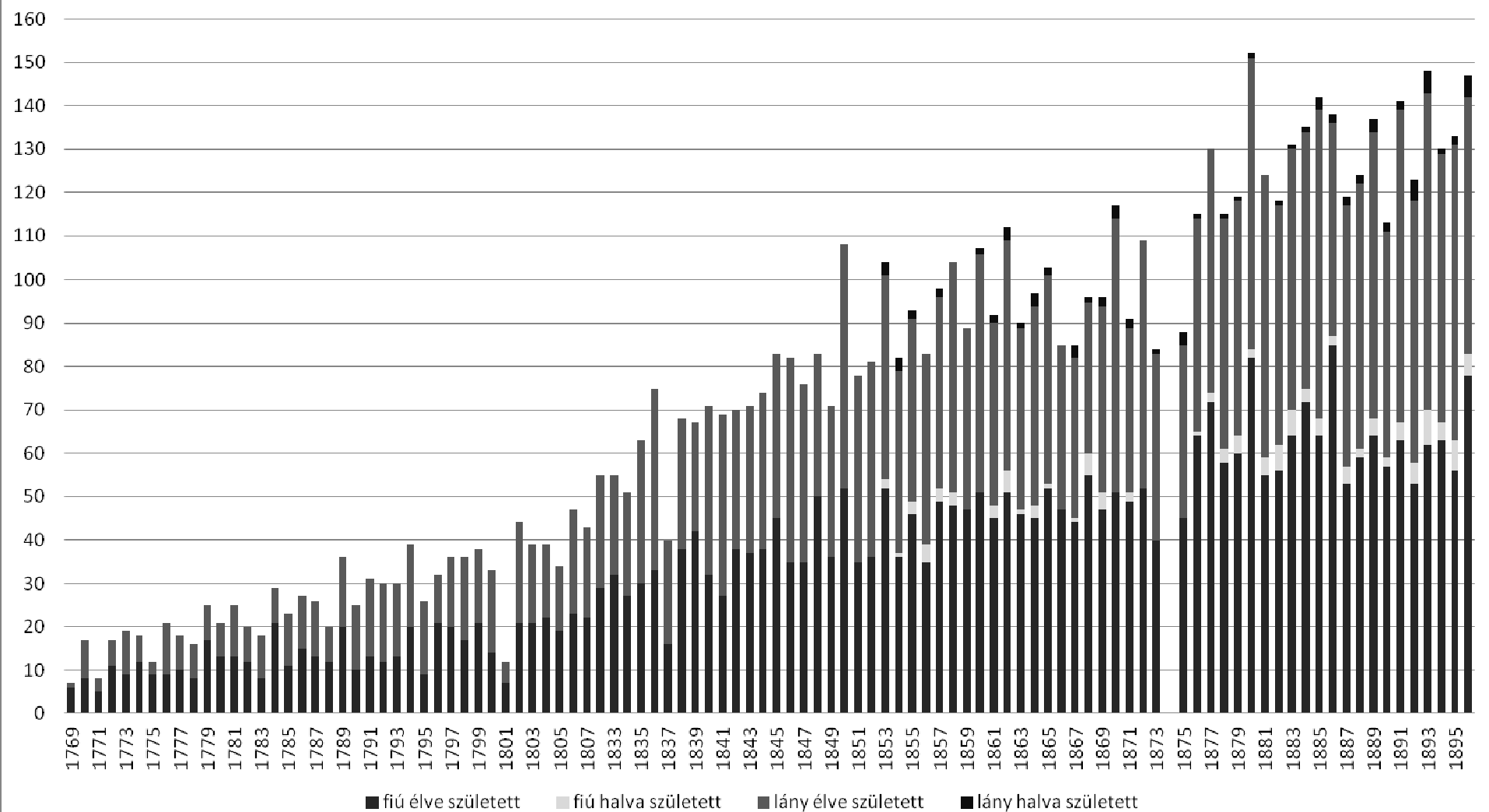
⁴⁶ Erre az egyik legáltalánosabb példa Karl Gunnar Presson 2011-es munkája, ahol Európa gazdasági egységként van kezelve egészen a római időktől napjainkban. Ebben a megközelítésben egy adott ország gazdasága már mikro szintként kezelendő, még akkor is ha a legtöbb esetben a makro szint egy országot jelképez. Karl Gunnar Presson: *An Economic History of Europe*. Cambridge University Press, 2010.

⁴⁷ Norman J. G. Pounds: *Europa történeti földrajza*. Osiris Kiadó, 2003. 16

⁴⁸ Lásd: Roderick Floud, Robert W. Fogel, Bernard Harris, Sok Chul Hong: *The Changing body Health Nutrition and Human Development in the Western World since 1700*. Cambridge University Press, 2011. Illetve: Robert W. Fogel: *Explaining Long-Term Trends in Health and Longevity*. Cambridge University Press, 2012. Különösen: 92-95.

Társadalomképem konstrukcióját több szemszögből is megkíséreltem elvégezni. Népmozgalmi adatokat a családmódel átalakulásával kombináltam, melyeket a településen található kulturális különbségek fonalával szöttem át. A családmódel és a kulturális háttér (németek, magyarok, katolikusok, reformátusok) társítása egyértelműen hatással volt a teljes népesség változására. A nagyobb tömegű református magyarok népesebb családokban éltek, ezzel szemben a két kisebb réteg a katolikus magyarok és a németek kisebb családokban töltötték napjaikat. A teljes népességhez fűződő viszony pedig a családmódelre hathatott a belső identitástudat alakította családszerkezet kialakításán keresztül. A katolikus lakosság esetében erre utal, hogy a születések és a halálozások száma folyamatosan csökken, míg a lélekszám növekszik. Úgy gondolom, az élve születési és a halálozási ráták ismeretével közelebb kerülünk az egyéni – és így a csoportos – életkörülményekhez. Ebből az következik, hogy ha azonos területen élő csoportok eltérő mintákat mutatnak, azok nagy valószínűséggel egymástól különböző kultúrával és életvitellel keresik az utat a boldoguláshoz. A három társadalomalkotó erő tehát egy olyan egységét mutatja munkámnak, mely nehezen szétválasztható egymástól. Egy másik, ettől semmiféleképpen nem elkülönülő, mégis egységes részt alkotó jövedelmi/bevételi fejezet is helyet kapott az elméletekben. Az emberek hétköznapijait, főleg az olyan kötött pályákon, mint amit bemutatott történet során megismert rurális környezet kínál, nagyban befolyásolják azok anyagi körülményei. Ezért a mezőgazdasági lakosság a földhöz fűződő strukturális kapcsolatát is át kellett tekinteni, ám mivel a népesség egyre nagyobb hányada került ki a források állttal nyújtotta kategóriarendszereből, egy adózási eloszlási ábra együttes is helyet kapott a munkámban. Ez egy részről a tanulmány hosszútávra épített gerincével, a népesedési grafikonnal állítható párhuzamba, más részről lehetővé tette a nemek elkülönítését is.

(Jegyzet A) Német származású szülöttek 1769-1807; 1831-1873; 1875-1896

Források:

Balmazújvárosi Katolikus Plébánia irattár. Balmazújváros Katolikus Plébánia Anyakönyvei: III. kötet: kereszteltek 1836-1853, V. kötet: halottak 1841-1851, VI. kötet: kereszteltek 1853-1868, VII. kötet: halottak 1853-1868, IX. kötet: kereszteltek 1869-1906, X. kötet: halottak 1869-1906.

BUM ÁLGY. 2001.2.1.

BUM Cs.I. 95.33.

BUM Cs.I. 95.39.

MNL HBML V 607/a 2

MNL HBML V607/d 6

MNL HBML V607a/1,

MNL HBML V607a/2

MNL HBML V607a/5

MNL HBML HBML V607a/6

MNL HBML V607b/1

TtREK Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek: I 28c 1. I 28c 2. I 28c 3. I 28c 6. I 28c 7. I 28c 8. I 28c 9. I 28c 10. I 28c 11. I 28c 12. I 28c 13. I 28c 14. I 28c 15. I 28c 16. I 28c 17. I 28c18. I 28c 19. I 28c 20. I 28c 21. I 28c 23. I 28c 24. I 28c 25. I 28c 26. I 28c 27. I 28c 28. I 28c 29, I 28c 31. I 28c 32. I 28c 33. I 28c 34. I 28c 35. I 28c 36. I 28c. 40-46;

TtREK Püspöki Hitvatal Iratai s Egyházlátogatási iratok, Egyházközségi Iskolai Kimutatások Debreceni Egyházmegye 1784-1801: 1788 Ratio Educationis-sal Kapcsolatos Iratok, 92, 95

TtREK Püspöki Hivatal Iratai I 5. Egyházközségi iratok, Egyházközségi és Iskolai iratok 1738-1919, I-II. doboz számozatlan iratai.

TtReK Püspöki Hivatali Iratok, Alsó Szabolcs-Hajdú vidéki Egyházmegye 1790-1935 kv. 8

TtREKI. Püspöki Hivatal Iratai 5. doboz, Egyház Látogatottsági Iratok 1790-1935, Vstasz-kv 3-17, Vstasz-kv 23, Vstasz 104;

Magyarázat: **BUM**= Balmazújváros Muzeuma; **MNL HBML**= Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára; **HNL SZSZBML** = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára; **TtReK**= Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

Nyomtatott források:

Danyi Dezső, David Zoltán (szerk.): Az Első Magyarországi Népszámlálás (1784-1787), KSH Könyvtára, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest, 1960.

Danyi Dezső: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás, KSH, Budapest 1993.

Ifj. Varga Antal (ford.): Balmazújváros Kamarai Összeírása 1794-ből és 1797-ből I. rész In: Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII. 1985.

Ifj. Varga Antal (ford.): Balmazújváros Kamarai Összeírása 1794-ből és 1797-ből I. rész In: Hajdú Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI. 1984.,

Pók Judit (közzéteszi): Szabolcs Vármegye Katonai Leírása 1782-1785. Nyíregyháza, 1992.

Pozsonyi József (közzéteszi): A balmazújvárosi német református egyház anyakönyvei I. kötet. Születési Anyakönyvek 1769-1897. Balmazújváros, Tiszántúli Történész Társaság, 2012

Pozsonyi József (közzéteszi): A balmazújvárosi német református egyház anyakönyvei II. kötet. Házassági Anyakönyvek 1869-1897. Balmazújváros, Tiszántúli Történész Társaság, 2012.

Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701-1800, Akadémia Kiadó, Budapest, 1970.

Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900 I. kötet, OMSZ, Budapest, 1998.

Réthly Antal: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801-1900 II. kötet, OMSZ, Budapest, 1999.

Sebők László (szerk.): Az 1869-es Népszámlálás Vallási Adatai, Teleki László Intézet-KSH Budapest, 2005.

Elektronikus források:

1715-ös jobbágy összeíráshoz: (http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1715_-evi-oroszagos-osszeiras/adatlap/1535 utolsó letöltés 2013.09. 19.)

1720-as Jobbágy összeíráshoz: (http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1720_-evi-oroszagos-osszeiras/adatlap/4221 utolsó letöltés: 2013.09.19.)

1881. évi népszámlálás adatai: (<http://mtdaportal.extra.hu/adatbazisok.html>, utolsó letöltés: 2013.09.14.).

1910-es népszámláláshoz (<http://www.omm1910.hu/?/adatbank>, utolsó letöltés: 2013. 09. 14.)

MNL Urbaria et Conscriptiones (online: <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.?v=pdf&q=BRTK%3D%28Balmaz%FAjv%E1ros%29&a=list>, utolsó letöltés: 2013.09. 14.) :UC 106 : 41,UC 106 : 42 (d-e), UC:202:16; UC:202:19,

MNL SZSZBML IV. A. 1. g. 1377. k. (online: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/balmaz-ujvaros-urbariuma> utolsó letöltés: 2013.09.22.).

Térképek, és képeslap:

BUM 86.29.1. (Online elérhető: http://www.lmvk.hu/index.php?option=com_phocagallery&view=category&id=25:varoskepek&Itemid=152 utolsó letöltés: 2013. 09.24)

I. katonai felmérés: Első Katonai Felmérés: Magyar Királyság. Arcanum Kiadó, 2004.

II katonai felmérés: (http://archivportal.arcanum.hu/maps/html/katfelm2b_google.htmlutolsó letöltés: 2013. 08. 20)

Szóbeli Források:

Papp Márta, Kovács István 2010-es felvétele

(<http://www.emlekpontok.hu/hu/interjutar/balmazujvarosi-svabok-kalvariaja>, utolsó letöltés: 2013.09.14.)

Interjú Cs. Erzsébettel, 2013 szeptember. Készítette: Káli Róbert. A felvétel a szerző tulajdonában van.

Felhasznált Irodalom:

Beluszky Pál (szerk.): Magyarország Történeti Földrajza I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.

Beluszky Pál: A Nagyalföld történeti földrajza, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

Benda Gyula: Társadalomtörténeti Tanulmányok. Osiris Kiadó, 2006.

Eddie Scott M.: Ami „köztudott” az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.

Floud Roderick, Robert W. Fogel, Bernard Harris, Sok Chul Hong: The Changing body Health Nutrition and Human Development in the Western World since 1700. Cambridge University Press, 2011.

Fogel Robert W.: Explaining Long-Term Trends in Health and Longevity. Cambridge University Press, 2012.

Gergely András (szerk.) Magyarország Története a 19. században, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Halmos Sándor: „Emlékezz meg!”: Hajdú-Bihar megye zsidóságának története napjainkig, Debreceni Zsidó Hitközösség.

Honvári János (szerk.): Magyarország gazdaságtörténete története, honfoglalástól a 20. század közepéig. Aula Kiadó, 1997.

Ifj. Varga Antal: Balmazújváros történelme 1945-ig. Debrecen, 1958.

Kövér György: A tiszaezlári dráma. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

Massimo Livi Bacci: A világ népességének rövid története. Osiris Kiadó, 1999.

Mendöl Tibor: Hajdú Vármegye és Debrecen Földrajza. In: Csíkvári Antal(szerk.): Vármegyei szociográfiák XII–XIII.

Ötvös László: A Hajdúvidéki Református Egyházmegye története: Az egyházi élet hétköznapijai, Debrecen, 1996.

Pounds Norman J. G.: Europa történeti földrajza. Osiris Kiadó, 2003

Pozsonyi József: Régi Magyar Családok, A semsei Semsey Család története. Debrecen, 2002.

Presson Karl Gunnar: An Economic History of Europe. Cambridge University Press, 2010.

Rácz Lajos: Az 1830-as évek éghajlati-környezeti válsága Magyarországon. Korall Társadalomtörténeti Folyóirat 9. Április. 132-160.

Rácz Lajos: Magyarország környezettörténete az újkorig. Természettörténelem 1. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2008.

Rockoff Hugh: America's Economic Way of war, War and the US Economy from the Spanish-American War to the Persian: Gulf War, Cambridge University Press, 2012;